

บทที่ 4

วิเคราะห์ศฤงคารรสในวรรณคดี

เรื่อง พระนลคำหลวง สาวิตรี ศกุนตลา และ มัทนะพาธา

บทพระราชนิพนธ์ทั้ง 4 เรื่อง ผู้วิจัยจะได้แยกศึกษาตามลำดับ คือ พระนลคำหลวง สาวิตรี ศกุนตลา และ มัทนะพาธา¹ แล้วจึงจะกล่าวถึง ลักษณะร่วมและต่างของศฤงคารรส¹ ในงานทั้ง 4 เรื่อง

¹ กุสุมา รัชชมนี (2530 : 121) กล่าวว่า "ความรักในวรรณคดี สันสกฤตมี 2 ประเภท ได้แก่ วิประลัมภะ คือ ความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน และ สัมโภคะ คือความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน" และวิประลัมภะยังแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ เมื่อแรกรักกันแต่ยังไม่สมหวัง และเมื่อสมหวังแล้วแต่ต้องพลัดพรากกันเพราะอุปสรรค" ผู้วิจัยจะแบ่งประเภทของศฤงคารรสตามอย่างนี้

พระนลคำหลวง

1. วิเคราะห์

1.1 เนื้อเรื่องและโครงเรื่อง

พระนลคำหลวง¹ เป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจของความรักที่สามารถสร้าง ความหวังและกำลังใจให้มนุษย์ต่อสู้จนเอาชนะอุปสรรคต่างๆ ได้สำเร็จ กวีได้สร้าง ความขัดแย้งขึ้นเป็นระยะๆ ในโครงเรื่อง เพื่อแสดงปัญหา และการแก้ปัญหาอันจะนำมาซึ่งความซาบซึ้งแก่ผู้เสพ เรื่องประกอบด้วย สวรรค (ตอน) 26 สวรรค ดังต่อไปนี้ กวีเริ่มสร้าง ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร ใน สวรรคที่ 1 โดยให้พระนลกษัตริย์แห่งเมืองนิชัย และนางทมยันตีราชธิดา แห่งเมืองวิทรรภ์ เมื่อได้ฟังกิตติศัพท์ความงามของกันและกันต่างก็ใฝ่อาวูลหา กันทุกค่ำเช้า พระนลถึงกับ "...ซัดซ้องในหฤทัย เพราะอยากจะได้ใคร่ได้ ครอบครอง นิมวลลของผ่องจำรัส รักเข้าวังวัดร้อนร่ำ..." (หน้า 5) ส่วนนางทมยันตีเมื่อได้พบกับหงส์ทูลสื่อสารข่าวรักของพระนลใน สวรรคที่ 2 นาง ก็ยัง "...ถวิลหาพระบมีवास แก้มโคมฉายก็ซัดสลด หมดเลือดเผือดเสี่ยสี... ด้วยฤทธิใจสร้านรัก... เห็นกนัดเหมือนไข่นัก... ทั้งราตรีทีวะกาล นคราญ

¹ ข้อความที่ยกมาจาก พระนลคำหลวง ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะ อ้างอิงจาก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2517 พระนลคำหลวง พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ คลังวิชา และในการคัดลอกข้อความผู้วิจัยจะ ยกมาเฉพาะคำประพันธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเท่านั้น

นอนบมิหลับ ตั้งแต่ส่งศัพท์ตรวจคร่ำ รั่วว่าไอ้อ้ออกภู โฉมตรูสนั้นรำพรณ..." (หน้า 15) ความขัดแย้งภายในของตัวละครนี้ทำให้ผู้เสพรับรู้ถึงรติภาวะของตัวละครอันนำมาซึ่งความสุขแก่ผู้เสพ ในคัมภีร์สุโฆชาลังกาเรียกความรัก เช่นนี้ว่า "อโยคะ คือชายหญิงยังไม่เคยพบปะกันมาก่อน พรารถนาจะติดต่อกัน ด้วยกลวิธีอันบังถึงความรักใคร่กัน ซึ่งใหม่ยังข้าวใหม่ปลามัน" (อัมม ประภัสร์ทอง แปล, 2504 : 233) ส่วนกุสุมา รัชมณี (2530 : 121) เรียกว่า "วิประลัมภะ คือความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน" ในลักษณะ "เมื่อ แรกรักแต่ยังไม่สมหวัง" จึงทำให้รู้สึก "รุ่มร้อนทุนทุราสใจ" ดังเช่นพระนล และนางทมยันตีผู้ตกอยู่ในห้วงแห่งความรัก พระนลถึงกับ "ร้อนเร่า" ด้วยความรักที่ "เข้าวังวัด" เป็นการแสดงให้เห็นภาพของพระนลผู้มีความรู้สึก กระทบกระวาสร้อนรน เสมือนกับถูกผูกพันแน่นด้วยความรักจนพระนลรู้สึกอึดอัด และร้อนรุ่ม ด้วยพระองค์ไม่สามารถบอกกล่าวแก่ผู้ที่พระองค์หลงรักให้รับรู้ ความในใจของพระองค์ ฝ่ายนางทมยันตีก็เฝ้าคิดถึงพระนลไม่เป็นอันกินอันนอน จนชูปนมก็ด้วยความรักที่คืบอกเช่นกัน ปฏิกิริยาที่ปรากฏอาการเหล่านี้ก็วิ สร้างขึ้นเพื่อให้ผู้อ่านรับรู้แรงปรารถนาในความรักของตัวละคร กุสุมา รัชมณี (2530 : 96) และ ลัลลนา ศิริเจริญ (2525 : 513) เรียกปฏิกิริยาเช่นนี้ ว่าเป็น "อนภาวะ" ของรติภาวะอันเกิดจาก วิภาวะ คือตัวละครที่มีคุณสมบัติ ที่ตั้งถามกล่าวคือตัวพระเอก และนางเอกได้รับฟังถึงความตั้งถามของกันและกัน มีหงส์เป็นแม่สื่อที่ช่วยสื่อข่าวรักของกันและกัน ตัวละครจึงได้แต่คั่งเหงาถึงกัน

เมื่อท้าวภิมะพระราชบิดาเข้าพระทัยในอาการของนางทมยันตี จึงจัดพิธีสมพรให้นางทมยันตีเลือกคู่ครอง พระนลได้เดินทางมาร่วมพิธีนี้ ในสรวทที่ 3 กวีได้สร้างปมเพิ่มขึ้นอีกโดยให้เทพทั้ง 4 คือ พระอินทร์ พระ- อีคนี พระวรุณ และพระยม ขอให้พระนลเป็นทนต์เจรจากับนางทมยันตี ให้นาง เลือกเทพองค์ใดองค์หนึ่งเป็นสวามี พระนลไม่สามารถขัดขืนได้เพราะเคยให้

สัตย์ไว้ว่าจะรับใช้ จึงจำต้องข่มใจไว้และปฏิบัติตามบัญชา เมื่อพระนลได้พบ
 และพูดคุยกับนางทมยันตีเป็นครั้งแรก ผู้เสพก็ได้รับรสแห่งความรักแบบสัมผัสโศคะ
 คือ "ความที่นอกขึ้นใจของชายหญิงที่ต่างฝ่ายต่างมีความปรารถนาซึ่งกันและกัน"
 (แน้ม ประภัสร์ทอง 2504 : 233) โดยยกวีให้ตัวละครทั้งสองแสดงอนุภาวะให้
 ปรากฏคือให้พระนลได้สลโงมอันงามนำอัครรรษ์แจ่มจ้าจุจ "...ดังดวง
 ภาณุมาศจรัสชาตรี" ก็มี "ฤทธิษหรืออรุณยาม" แต่ต้องตัดใจ ผู้เสพจะรู้สึกเห็นใจ
 และชื่นชมที่พระนล "ฮ่าจริงซึ่งสัตย์ปัญญา แขนงจิตข่มความเสนาหา" (หน้า 33)
 ในสรวลที่ 4 ผู้เสพจะได้เห็นความแน่วแน่มของนางทมยันตีที่กล่าวแก่พระนลว่า
 ขอเป็นข้าพระนลแต่เพียงองค์เดียว มิฉะนั้นแล้วก็ "จักจงปลงชีวิต" (หน้า
 41-43) พระนลจึง "...เกษมเปรมปรีดา" ด้วยมั่นใจว่านางทมยันตี
 มีจิตที่ภักดีต่อพระองค์ เมื่อผู้เสพได้รับรู้ริ้วภาวะของตัวละคร ก็จะทำให้เกิดความ
 ชาบซึ่งในความรักที่มั่นคงของนางทมยันตี เห็นได้ว่าแม้ว่าพระนลจะได้พยายาม
 เจรจ่าอีกครั้งให้นางคำนึงถึงความสุขความสะดวกสบายที่นางจะได้รับหาก
 นางเลือกเทพเป็นคู่ครองและอันตรายถึงชีวิตหากขัดความประสงค์ของเทพ
 และหากจะเปรียบเทียบผลกำลังความสามารถเทพทั้ง 4 กับพระนล พระนล
 ก็ด้อย "ถ้อยยกว่าฝุ่นที่บาทา" นางทมยันตีได้ฟังคำกล่าวของพระนลเช่นนั้นจึง
 "พูดพลางสุชลนา นองเนตร ทรงโศกแต่เสียงแจ้ว แจ่มแจ้วแกลงสารฯ"
 (หน้า 45) นางร้องไห้ก็เพราะนางรู้สึกอัดอั้นตันใจระคนผัดหวังในตัวพระนล
 ด้วยนางรู้สึกสำคัญแสดงความจงรักภักดีต่อพระนลและ "ตั้งตา" คอยแต่พระนล
 เมื่อได้พบกับพระนลกลับพูดจาหวานล่อมให้นางเลือกเทพเป็นคู่ครอง โดย
 กล่าววว่า "แม้นางสาวองค์องค์ สงสารพี่ที่ถูกรใจ พี่ขอรไทย จงจิตเลือก
 สุโรคม" (หน้า 43) สิ่งทีพระนลขอนั้นเป็นสิ่งที่นางมีอาจปฏิบัติตามได้ด้วย
 "...ตั้งจิต ตั้งสัตย์ไว้ว่า ชายอื่นบ่ไผ่ต้อง จิตมั่นราชาฯ" (หน้า 47)
 จะเห็นว่านางทมยันตีทรงเน้นความ "สัตย์" ที่นางได้ "ตั้งจิต" ไว้ด้วย

ตนเองด้วยความมั่นคงหนักแน่นไม่หวั่นไหวเสียงของนางจึงยังคง "แจ้วแจ่มแจ้ง" แม้นางจะอยู่ในภาวะ "โศก" ก็ตาม นางมิได้หวั่นเกรงว่าหากนาง "ขัดพระอมรรตชะเทวัน" นางอาจจะ "จักถึงซึ่งชีวิต" เพราะนางได้ตัดสินใจที่จะเลือกรักษาความสัตย์ไว้ พระนลได้ฟังดังนั้นจึงกล่าวว่า "จนใจแห่งพี่แล้ว กัลยา พี่แม่ เป็นแต่ทุตถะกลางสาร เทพไท้ ทุตถะจะเจรจา เก็นสิ่งจะพูดตามจิตได้ ฤกฤ" (หน้า 47) นางทมนันตีจึงเข้าใจว่าพระนลจำใจจำเป็นต้องเป็นทุตถะมาเจรจา เพื่อรักษาคำสัตย์ที่ให้ไว้แก่เทพทั้ง 4 นางจึงหยุดร้องไห้และฝืนยิ้ม แล้วจึงกล่าวแก่พระนลว่านางจะขอเลือกคู่ด้วยตัวเอง โทษภัยจะได้ไม่ตกแก่พระนล พระนลกลับมาราบทูลถ้อยคำของนางแก่เทพทุกประการ การให้นางร้องไห้มีน้ำตาและน้ำเสียงที่เค็ดเคี้ยว ถือเป็นสาเหตุวิภาวะ¹ เพื่อให้ผู้อ่านรับรู้ความรู้สึกของตัวละคร และสร้างความประทับใจในลักษณะนิสัยของตัวละครอันนำมาซึ่งศงคารรส

เมื่อถึงพิธีเลือกคู่ในสวรรค์ที่ 5 บรรดาภูษิตวิธและเทพทั้งหลายมาประชุมกันพร้อมหน้าอย่างคับคั่ง และต่างพากันตกตะลึงในความงามของนางทมนันตี กวีได้สร้างความขัดแย้งขึ้นอีก คือ เทพทั้ง 4 แปลงร่างเหมือนกับพระนลทำให้นางทมนันตี "เร่าร้อนรุ่มกลุ่มจิต ด้วยยังคิดขังซาก คู่ยังลำบากคับใจ" (หน้า 61) นางจึง "อัญชลีเทพไท้ ภายสิ้นราวกับไข้" พร่ำขออำนาจแห่ง "...สัตยวาทง ยินมั่น" (หน้า 63) ของนางโดย

¹ สาเหตุวิภาวะ หรือปฏิบัติวิธา หมายถึงการแสดงออกที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เป็นปฏิบัติวิธาที่ห้ามไม่ได้...มี 8 ลักษณะ คือ ตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก เสียงเปลี่ยน ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน น้ำตาไหล และเป็นลม (กุสุมา รัชมณี, 2530 : 86)

กล่าวซ้ำๆ กับเทพทั้ง 4 ด้วยถ้อยคำอย่างเดียวกันนี้ อ้อนวอนเทพเจ้าทั้ง 4 ให้แสดงตนเพื่อให้นางรับรู้ถึงรูปที่แท้จริง นางจะได้ครองคู่กับพระนลดังที่ตั้งสัจไว้ เทพเจ้าทั้ง 4 ประจักษ์ในความจงรักภักดีที่นางทมยันตีมีต่อพระนล เช่นนั้น จึงแสดงลักษณะที่ผิดจากมนุษย์ธรรมดาให้นางได้รับรู้ นางจึงเลือกพระนลเป็นคู่ครอง และอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขที่เมืองนิษัฏ จนมีพระราชโอรสและพระราชธิดา ความหัดแย้งในสรวรนั้นก็ว่าได้ เน้นให้เห็นความมั่นคงในความรักและความสัจของนางทมยันตี โดยแสดงอุปภาวะและสาเหตุวิฤภาวะ คือการกล่าวอ้อนวอนซ้ำถึง 4 ครั้ง และกายของนางขณะนั้นก็สิ้นราวกับไขสิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นความกล้าด้วยเกรงว่าผู้ที่นางเลือกจะมีใช่พระนลตัวจริง

ในสรวรที่ 6 กล่าวฝ่ายปีศาจชื่อกลี และทวาบรเป็นเพื่อนรักกัน ต่างพากันรีบเดินทางมาเพื่อร่วมพิธีเลือกคู่ของนางทมยันตี แต่ทั้งสองมาเข้าไประหว่างเดินทางกลีและทวาบรพบกับเทพทั้ง 4 เมื่อทราบว่านางทมยันตีเลือกพระนลเป็นคู่ครอง กลีก็โกรธมากด้วยรู้สึกอับอายที่ตนบอกแก่เทพทั้ง 4 ว่าตนเองปรารถนาจะได้นางทมยันตีเป็นคู่ครองเพราะรักนาง แต่การณ์กลับกลายเป็นว่านางได้เลือกชายอื่นเสียก่อนแล้ว กลีจึงดาลความ "โกรธจนมืดหน้า... แล้วกล่าวประกาศคำแข่งคำ" นางทมยันตี ว่า นางนี้โอหังบังอาจหมั้นเทพทั้งหลายที่เลือกมนุษย์เป็นคู่ นางจึงสมควรได้รับโทษทัณฑ์เพื่อให้เป็นเยี่ยงอย่างต่อไป เมื่อกลีเห็นเทพทั้ง 4 มิได้โกรธเคืองนางทมยันตี แต่กลับกล่าววาจาสรรเสริญพระนลว่า "...ทรงธรรม ประเสริฐเลิศล้ำ กอบสรรพคุณา" สมควรที่นางจะเลือก อีกทั้งได้กล่าวว่าผู้ที่คิดร้ายและสาปแช่งพระนลก็จะรับผลร้ายจากคำสาปแช่งของตัวเอง "ผู้แช่งจะตก ไปสู่นรก หมกกลางอศศิ ทนทุกข์เวทนา ทิวาราตรี ในขุมอันที่ ภูถ้ำจำนอน" (หน้า 81) กลีผู้มีนิสัยพาล จึงผูกพยาบาทพระนลโดยตกลงกับทวาบรว่า ตนจะคอยหาโอกาสจะเข้าสิงในตัวพระนลให้ทวาบรเข้าสิงสกาเพื่อบันดาลให้พระนลเสียบ้านเมืองทรัพย์สมบัติ

ทั้งปวงตลอดทั้งทอดทั้งนางทมยันตี ในสรวรคที่ 7 กลืนและทวาบรคยโองาส
เป็นเวลาดึง 12 ปี จึงได้เข้าสิงใจพระนลได้เพราะพระนล "...ลี้มล้าง
บาท ขามลิลาศไปบวงสวรรค์" (หน้า 83) และเมื่อพระนลพินันกับพระบขกร
พระอนุชาซึ่งกลืนเข้าคลใจให้มาชักชวนเล่นพนันสกาโดยไม่ฟังคำทักท้วงของ
ใครทั้งสิ้นแม้แต่นางทมยันตีและชาวเมือง พระนลก็มีอาการคจุวิกลจวิต
ในสรวรคที่ 8 กวีได้แสดงควมพะวงห่วงใยของนางทมยันตีต่อพระนลถึงกับ
"...โศภาคฺรพิลาป" เพราะพระนลยังเล่นยังพ่ายแพ้สูญเสี แต่ไม่ฟังใคร
นางไม่นึกคำหนีพระนลถือเป็นเคราะห์ร้าย นางจึงให้สาวธิดือวารีชโยช
พาโอรสและธิดาพร้อมทั้งราชรถและม้าทรงไปเมืองวิทรรก

ในสรวรคที่ 9 พระนลสูญเสีราชสมบัติและทวิทย์สมบัติทั้งปวง
พระบขกรผู้เป็นอนุชาทัก "...วางทมยันตีเป็นทูน" พระนลโกรธมากจน
"...ตั้งคั่น แนนฤคิ์คณัน...อันพระทฤทียเชอรุมริง ประหนึ่งว่าจะพังพินาศ"
(หน้า 101) แต่พระนลก็ไม่ได้โต้ตอบออกมาเป็นคำพูด กวีใช้คำว่า "พินาศ"
แสดงให้เห็นถึงความรุนแรงของความโกรธของพระนล ความขัดแย้งในข้อนี้
แสดงให้เห็นว่าพระนลรักนางทมยันตีเสมอไม่ว่าพระองค์จะตกอยู่ในสภาวะ
ใดก็ตามพระองค์จึงมิยอมวางทมยันตีเป็นเดิมพันทั้งๆ ที่พระองค์ได้ยอมสูญเสี
ทุกอย่างไปจนเหลือแต่เพียงผ้าผืนหนึ่ง "อันซึ่งเจียรจะมีปรกอินทรีส์"
(หน้า 103)

ในที่สุดพระนลก็เดินออกจากพระราชวัง มีนางทมยันตีตามหลัง
เคียงคู่โดยมีเพียงผ้าพันกายคนละผืน ทั้งสองได้อาศัยอยู่ที่ประตูเมืองเป็นเวลา
สามราตรี ก็จำต้องออกจากเมืองเดินทางเร่ร่อนไปในป่าด้วยพระบขกรประกาศ
ห้ามใครให้ความช่วยเหลือพระนลมิฉะนั้นจะถูกประหารชีวิต ในระหว่าง
สามราตรีที่อาศัยอยู่ที่ประตูเมือง ทั้งสองได้แต่ดื่มน้ำเพื่อประทังควมหิวและ
จำต้องเสวยแม่ "...มูลผลาหาร" (หน้า 105) ซึ่งหมายถึงรากไม้และผลไม้

เมื่อเดินทางเข้าสู่ป่าทั้งสองต่างอดโรยและหิวโหย พระนลต้องสูญเสียผ้าพัน
 กายไปเพราะใช้ตกลงนบกเพื่อจับเป็นอาหารแต่ไม่สำเร็จ นกกลับพาผ้าพันหนีไป
 แล้วกล่าวเขาว่า "ดูร่าทำนผู้โง่เขลา เรายี่นแลคือลูกสกา... เราลงมา
 โดยความประสงค์ มุ่งตรงความฉิบหาย แห่งท่านแล... แม้ท่านมีผ้าเหลือ
 เพื่อห่อแม่แต่ผืนหนึ่งไสร้ ความพอใจของเราซึ่งพว่อง จึงต้องลวงเอาจนได้ผ้า
 พระสา" (หน้า 107) พระนลได้ฟังดังนั้น "ชกัเศร้ราโศกโทมนัศา" พระองค์
 จึงพยายามชี้หนทางเป็นนัยให้นางทมยันตีกลับไปอยู่กับพระราชบิดาของนาง
 เพื่อนางจะได้ไม่ต้องมาตกขากล่าปาก "แม่แต่จะหาสิ่ง ชึ่งชัพ กินนา ล่าปาก
 สากสุดแกั ทุกข์เช็ญ" (หน้า 109) นางทมยันตีได้ฟังก็รู้ความนัยนั้นจึง "...
 แสนโศกสร้อช สूरเสียงละห้อช สระอั้นหมองศรี" ทูลต่อพระนลว่า "ถ้าใจ
 เทวศเพ็ชง กั้นทัง พระเอช ตัวกัสิ้นเท็มดัง จับไช้ อกกรมระบมพั้ง
 พระตรัส ชึ่งตรัสชึ่งหม่นใหม่ ออกเพ็ชงเพลิงเรื่อง" (หน้า 113)

กวีได้สร้างความขัดแย้งให้ทั้งสองพระองค์ต้องพบกับความบีบคั้น
 ทั้งทางร่างกายและจิตใจจากความเป็นอยู่แบบพระมหากษัตริย์ กลายเป็นชาว
 แม้แต่ผ้าจะปิดกายก็ต้องผลัดกันใช้ แต่ถึงกระนั้นนางทมยันตีก็ยังจงรักภักดีต่อ
 พระนล นางจึงตื่นตระหนกและรู้สึกสะเทือนใจเมื่อพระนลพูดเป็นนัยให้นางกลับ
 เมืองวิทรรภ์ถึงกับ "ตัวสิ้นเท็ม" ใจเหมือนกับจะ "กั้นทัง" ชึ่งพั้งพระนล
 ชี้ทางไปเมืองวิทรรภ์ ช้าๆ นางก็ชึ่งเจ็บร้าวระบมราวกับไฟสุ่มอยู่ในอก นางจึง
 ร้องขออ้อนวอนให้นางติดตามพระนลไปด้วยเพื่อเป็น "เพื่อนท้าว" ใน "ขาม
 ไร้โภชนะทังทนทุกข์" และเป็น "เกษัช... อั้นวิเศษ" ใน "ขามผัวเปนทุกข์เศร้รา
 โศกศีลส์" (หน้า 115) พฤติกรรมของนางทมยันตีทั้งหมดนี้สร้าง ความซาบซึ้ง
 ในความรักให้แก่พระนล พระนลได้รับรู้ว่านางทมยันตีรักพระองค์ที่ตัวของ
 พระองค์เองมิได้รักที่ยศฐาบรรดาศักดิ์หรือที่ทรัพย์สินสมบัติใดๆ พระนลจึงกล่าว
 ด้วยความประจักษ์ในคุณค่าของนางว่า "เกษัชประเสวีรัฐไหน ดับทุกข์ ได้สือ

พาเทียบเทียบเมียแก้ว ไปมี" (หน้า 115) และได้สัญญาว่า จะไม่ทอดทิ้งนาง ทั้งสองกล่าวแก่กันด้วยความรักและความเศร้าโศกที่เห็นผู้ที่ตนรักตกอยู่ในความทุกข์ยาก นางทมยันตีจึงกล่าวแก่พระนลว่านางจะกลับไปเมืองวิทรรภ์ก็ต่อเมื่อมีพระนลไปกับนางด้วย

สรรคที่ 10 พระนลได้ปฏิเสธว่าพระองค์มีอาจทำเช่นนั้นได้เพราะ "ครั้งก่อนอวดฤทธิล้ำ มหิบาล อันแม่ เพื่อเพิ่มพุลพรรษา แห่งเจ้า...ครั้งนี้ จะไปปาน ซากก แม่ฮือ จักเพิ่มพุลโศกเศร้า แห่งสุ ๗" (หน้า 121) เป็น ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในใจพระนล ที่แสดงให้เห็นว่าพระนลรักนางทมยันตี มากจึงไม่สามารถที่จะเดินทางไปอย่างซากก ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าพระนลคงคิด ไปว่าพระองค์จะทำให้นางต้องเศร้าหมองยิ่งกว่านี้ ด้วยตัวของพระองค์อาจ เป็นเหตุทำให้นางต้องได้รับความอับอายและความทุกข์ที่เกิดจากคำครหานินทา จากชาวเมืองหรือจากพระญาติวงศ์ของนาง เพราะบัดนี้พระองค์ไว้ทั้งราช-สมบัติและทรัพย์สมบัติ ซึ่งความคิดของพระนลนี้ผูกพันกับคติของอินเดียที่ว่า "เมียเพญพิศตร์ด้วยผว" (กรมศิลปากร, 2516 : 38) ซึ่งเป็นคำกล่าว ของนางมัทรีกล่าวแก่นางมยุสดี ดังนั้นเมื่อสามมีตกต่ำเป็นซากกภรรยาที่ย่อมได้ ชื่อว่าเป็นภรรยาซากกเช่นกัน แม้วานางทมยันตีจะเต็มใจให้พระองค์ไปอยู่ กับนางที่เมืองวิทรรภ์ก็ตามแต่พระองค์ก็ไม่สามารถจะอาศัยความจงรักภักดี แห่งนาง สร้างความทุกข์แก่นางได้ ทั้งสองจึงเดินทางมาถึงกระท่อมด้วยความ "อดอาหารเหนื่อขล้า" นางจึง "...นอนหลับกับชวตี" (หน้า 123) อย่างน่าสงสาร ฝ่ายพระนลนอนไม่หลับเฝ้าแต่นึกตรึกตรองเป็นหลายครั้ง หลายคราอยากจะหนีนางทมยันตีไปเพื่อให้นางได้กลับไปยังเมืองวิทรรภ์เพราะ หากนางติดตามไป "...ไทนจะรอดทุกข์ทวิ รอบข้าง" และหากแยกทางกัน "เผื่อจะมีสุขบ้าง กระจมิ่ง" (หน้า 125, 127) และตัวนางก็เป็นผู้ที่มีความดี ที่เพียบพร้อม ความดีนั้นคงจะช่วยคุ้มครองนางเมื่อคิดเช่นนั้นพระนลจึงตัดสินใจ

ทั้งนางทมยันตีไปขณะที่นางหลับ พระองค์จึงพยายามแบ่งผ้าที่นางพันกาย
 มากิ่งหนึ่ง จะเห็นว่า แม้เป็นด้วยอำนาจของกลีที่คลใจพระนลให้ทำเช่นนั้น
 พระนลก็ยังตัดความผูกพันจากนางไม่ได้ จึงหวนกลับมาดูนางทมยันตีเป็นหลายครั้ง
 พร้อมกับ "...ร่ำร้อง โททให้หวลครวญ" (หน้า 131) ขณะที่พระองค์พบว่า
 พรรณมาถึงความทุกข์ของนางเมื่อตื่นขึ้นไม่เห็นพระองค์ และจะต้องเดินทางไป
 ตามลำพังอย่างอ้างว้าง และพระนลยังได้วิงวอนบวงเทพให้ช่วยพิทักษ์นางด้วย
 การพรรณานความทุกข์ของพระนลว่าหนักหน่วงขนาดที่ "อกภูธรราวกับแยก
 แยกเป็นสองภาคแพร่ง" (หน้า 135) พฤติกรรมเช่นนี้เป็นอนุภาวะที่ทำให้
 ผู้อ่านได้รับรู้ว่าพระนลมิได้สิ้นรักในตัวนางทมยันตี แต่ด้วยความรักความเอื้อ-
 ออาทรที่พระองค์มีต่อนางพระองค์ต้องจำใจทำ พระองค์ไม่ต้องการให้ผู้ที่
 พระองค์รักต้องตกอยู่ในวังแห่งความทุกข์เช่นนี้ แม้ว่าการกระทำเช่นนี้ทำให้
 พระองค์ถึงกับหัวใจสลาย

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า ทุกครั้งที่พระนลทรงกระทำสิ่งที่ไม่ถูกต้อง
 เช่น ทรงลุ่มหลงในสกาจนต้องสูญเสียทุกสิ่งทุกอย่าง และทรงทั้งนางทมยันตี
 ไว้ในป่าตามลำพัง กวีจะกล่าวอ้างว่ากลีเป็นผู้เข้าสิงหรือคลใจให้พระนล
 กระทำ เหตุการณ์เช่นนี้อาจตีความได้ว่า กลี คือ สัญลักษณ์ แทนสิ่งชั่วร้าย
 หรืออำนาจฝ่ายต่ำ สยามใดที่มนุษย์ยอมให้อำนาจฝ่ายต่ำเข้าครอบครองจิตใจ
 มนุษย์ก็ยอมตกอยู่ในความโลภ โกรธ และหลง ประพฤติตนดูคนไร้สติ
 เช่นเดียวกับพระนลที่ทรงลุ่มหลงเล่นสกาโดยมิยอมฟังคำที่กัท้วงมีพระอาการ
 "...คุจคลั่งเคลิ้ม..." (หน้า 85) ไม่พูดจากับใคร พระอาการเช่นนี้เปรียบ
 เหมือนมีกลีชั่วร้ายมาสิงอยู่ในใจของพระนล กวีใช้กลีเพื่ออธิบายพฤติกรรมที่
 เบี่ยงเบนไปจากปกติของพระนล ด้วยพระนลเป็นกษัตริย์ที่ได้ชื่อว่า "พระนล
 ทรงธรรม... เบนธรรมมัญญ อยู่คงเวท ที่ทรงสุจริตในกิจการสิทธิ์ ประกอบการดี
 เบนนิจนิรันดร์" ดังนั้น "ใครเลยจะไม่ มีใจเสนาหา ในองค์ราชา นฤบดี"

(หน้า 79) เมื่อพระนลทำผิดก็ไม่ใช้เพราะพระนลไม่ตีแต่เป็นเพราะมีกลิ่นมา
 สิ่งใจให้กระทำ และการทิ้งภรรยาไว้กลางป่าเช่นนั้น ไม่อาจจะคิดได้ว่า
 เป็นการกระทำของชายชาติซัดตียะเช่นพระนล เพราะพระนลเพิ่งจะให้สัตย์
 แก่นางว่าพระองค์จะไม่ทิ้งนาง ด้วยพระองค์รักนางยิ่งกว่าตัวของพระองค์เอง
 และหากพระองค์ทิ้งนางไปแสดงว่าพระองค์ "คลุ้มคลั่ง" (หน้า 117) เพราะ
 คงไม่มีพระราชาหรือสามีคนไหนที่จะละเลยหน้าที่ของตนในการให้ความคุ้มครอง
 สตรีผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นภรรยา¹ แต่พระนลก็ได้กระทำลงไปคล้ายกับคนชาติซัด
 ตียะกวีใช้คำว่า "...เคลิบเคลิ้มหลง" (หน้า 127) กลีก็คือความหลงผิด
 และความเขลาที่ทำให้พระนลตัดสินใจผิดพลาด ดังนั้นพระนลจึงกล่าวโทษ
 พระองค์เองกับขีวลสารที่แห่งท้าวฤๅษบรรพที่พระนลทรงปลอมแปลงไปอาศัย
 อยู่ด้วยในสวรรค์ที่ 15 ว่าเป็นผู้ "สามาญ เขลาและชายชั่ว" (หน้า 265)
 ผู้ทิ้งภรรยา กวีใช้กลีเป็นสัญลักษณ์เพื่ออธิบายพฤติกรรมของพระนลเพื่อให้
 ผู้เสพในยุคนั้นไม่เกลียดชังในตัวพระนล อันจะนำมาซึ่งศงคารรสของผู้เสพ
 ในสวรรค์ที่ 11 นางทมนันตีตื่นขึ้นมาไม่เห็นพระนล นางจึง
 คร่ำครวญร้องเรียกหาพระนล ด้วย "นางโศกส่ำห้ำส ทุกข์รัตฤดี" (หน้า 137)
 กวีได้สร้างความขัดแย้งให้เกิดขึ้นในใจของนางทมนันตี ใจหนึ่งนางปักใจว่า
 พระนลได้ทิ้งนางไปแล้วอีกใจหนึ่งค้านว่าพระนลมิได้หนีไปเพียงแต่แอบอยู่เพื่อ

¹ การเลี้ยงดูและคุ้มครองสตรี ถือเป็นหน้าที่อย่างหนึ่งของกษัตริย์
 ดังในเรื่องมหาภารตะ (ซึ่งถือว่าเป็นหนังสือที่รวมของเรื่องราวยุคโบราณ
 ขนบธรรมเนียม ประเพณี ของอินเดียสมัยโบราณ) พระนารทมนูนี้ได้ถามถึง
 ฤๅษีถึงเรื่องการปฏิบัติหน้าที่ของกษัตริย์ เพื่อเป็นการทูลเตือนให้ระลึกถึงราชันี-
 ธรรมและมีข้อหนึ่งถามว่า "สตรีได้รับการเลี้ยงดูและคุ้มครองคืออยู่หรือไหน"
 (กรรณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, 2533 : 101)

จะลือนางเล่นเท่านั้น นางจึงเที่ยวค้นหาจนทั่วบริเวณนั้น ความขัดแย้งนี้ทำให้
 ผู้เสพรับรู้ถึงความรักที่นางมีต่อพระนลจนนางมั่นใจและเชื่อมั่นว่าพระนลก็รัก
 นางและเข้าใจนางจึงตกลงใจให้นางติดตามพระองค์ไปทั่วทุกหนทุกแห่ง จึง
 เป็นไปไม่ได้ที่พระนลจะหนีนางไป นางจึงร้องเรียกให้พระนลออกมาหานาง
 และกวีได้แสดงความขัดแย้งในใจระหว่างความหวังว่าจะได้พบกับความผิดหวัง
 ที่ทำความป็นป่วนทุกข์ตรมว่า "โอ้อ้อพระนลภูบาล โอ้อ้อก้อป่าน ฉนี้จะชาก
 บากไฉน ๑ ทิวโศยโรยวาระอาใจ ออดข้าจำไป ในป่าในดอนอ่อนระอา ๑ โอ้อ
 พระจะเหลียวแลหา...ไม่เห็นน้องได้รูกขมูล โอ้อพระนเรนทร์สุร จะคร่ำ
 จะครวญหวลหาฯ" (หน้า 139-141) และ "หยุดยั้งววมแล้ว ด้วยโศกเหลือตรา
 ประหนึ่งไฟพอน ร้อนรุ่มอุรา โอ้อนิจจา ทุกชาติทิว" นางจึงได้แต่ "วิ่งวก
 เวียนวน หาพระสามี โรทร่ำกำสรวล คร่ำครวญโศก" (หน้า 141) ในที่สุด
 เมื่อนางเชื่อว่าพระนลได้หนีนางไปแล้ว นางจึงสาปแช่งผู้ที่ทำให้พระนลได้
 รับความทุกข์ และคลจิตพระองค์ให้หมั่นหมองเช่นนี้ แล้วจึงออกเดินทางตาม
 หาพระนล นางมิได้โกรธพระนลที่ทิ้งนางไว้กลางป่า กวีเน้นความทุกข์ป็นป่วน
 ถึงขั้น "ราวจักเป็นบ้า...คั่นกลางโรทร้อง กู้ก้องไซซาน...เสียงนางโศยหวล
 โรทร่ำคร่ำครวญ...ครวญคร่ำร่ำไร เสียงราวนกเหยี่ยว เที้ยวโศกาลัย"
 (หน้า 143) กวีใช้ กรุณารส คือความซาบซึ้งในความเศร้าโศก เป็นรสเสริม
 ศฤงคารรส ซึ่งนางทมยันตีทุกข์โศกเพียงใดก็ข้อมแสดงให้เห็นว่านางรักพระนล
 มากเพียงนั้น ศฤงคารรสลักษณะนี้เรียกว่า "วิประลัมภะ" มีการพลัดพราก
 จากกันเป็นวิภาวะและการคร่ำครวญเป็นอนุภาวะ และมีภาวะเสริมคือความ
 ตื่นตระหนกของนางทมยันตีที่ถึงกับ "...สิ้นระริว..." (หน้า 139) สิ่งเหล่านี้
 จะช่วยให้ผู้เสพอเข้าใจภาวะรักของตัวละครว่านางทมยันตีรักและภักดีต่อพระนล
 มากนางจึงตระหนกตกใจเมื่อรู้ว่าพระนลได้หนีจากนางไป

ขณะที่นางทมยันตีระหกระเหินติดตามพระนลนั้น ได้มีงูใหญ่ตัวหนึ่ง รัดกายนางจนแน่น นางทมยันตีมิได้สะทกสะท้านต่อความตายที่กำลังจะมาถึง ตัวนาง นางกลับเฝ้าแต่คิดถึงพระนลว่าทำไมพระนลจึงไม่มาช่วยนาง พระนล คงจะคิดถึงนางและเมื่อพ้นจากคำสาปพระนลคงจะได้ทรัพย์สินสมบัติคืนมา แต่ ป่านนี้พระนลคงจะ "ทิ้งอศที่ขอยากษากาย ๑ ยามอดอาหารปานตาย... จะ ได้ผู้ใด เป็นเพื่อนในพงคองคอน ๑ ไร่โอสงสารภุขร เมืขมามีขมมรณ จะเดิน ผู้เดี่ยวเอกา" (หน้า 145) คำประพันธ์นี้บ่งชี้ว่า นางทมยันตีคิดว่านางจะต้องตายอย่างแน่นอน นางมิได้พะวงชีวิตของนางแต่กลับเป็นห่วงและอาลัย อวารถพระนล แสดงว่านางทมยันตีรักพระนลยิ่งชีวิตของนาง นางเพิกเฉยต่อ ความเป็นความตายของนางเฝ้าแต่คร่ำครวญถึงความยากลำบากของพระนล สิ่งเหล่านี้เป็นอนุภาวะที่แสดงถึงความรักของนาง

บังเอิญมีพรานผ่านมา พรานผู้นั้นจึงฆ่างูใหญ่ตาย เมื่อพรานพิณจ คุนางทมยันตีจึงเกิดความรักและปรารถนาจะได้นางเป็นภรรยาจึง ีเข้าวนลาม นางทมยันตีโกรธพรานยิ่งนักจึงอาศัยอำนาจแห่งความสัจย์ชื่อที่นางมีต่อพระนล สาปแช่งพราน ในที่สุดพรานก็สิ้นใจตายทันทีตามคำสาปแช่ง ความซัดเซงนี้ ได้แสดงให้เห็นถึงการรักนวลสงวนตัวของนางทมยันตี ที่จะมิยอมให้ชายใดได้ และต้องตัวนางให้เป็นราตรี นอกจากพระนลเพียงผู้เดียว

การกระทำของนางทมยันตีนี้เรียกว่ากระทำ "สัจกิริยา" คือ เป็นการ "ยกเอาคุณธรรมที่ตนได้ประพฤติปฏิบัติบำเพ็ญมา... อ้างเป็นพลังอำนาจ สำหรับขจัดปัดเป่าภยันตรายที่ได้ประสบในเมื่อหมดหนทางแก้ไขอย่างอื่น" (พระเทพเวที, 2532 : 481) การกระทำสัจกิริยาในทางพุทธศาสนาเชื่อว่า "เป็นการเสริมสร้างความมั่นใจในคุณธรรมและความเพียรพยายามของตนและ ทำให้กำลังใจเข้มแข็งขึ้น" (เรื่องเดียวกัน : 481-482) จึงอาจกล่าวได้ว่า นางทมยันตีมั่นใจในความสัจย์ชื่อของนาง และในที่สุดความดีของนางก็ได้ช่วย ให้นางพ้นภัย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สร้างความคิดแย้ง
ภายในใจต่อเนื่องไปอีก ในสรรคที่ 12 โดยให้นางทมยันตีได้รับความยาก-
ลำบากขณะอยู่ในป่า นางทมยันตีได้แต่เดินถามข่าวพระนลจากบรรดาสัตว์ ภูษา
ตันไม้ ว่าเห็นพระนลผู้เป็นสวามีของนางผ่านมาบ้างหรือไม่ แต่งโดยให้ชนบ
นिरासिम्बतपरवणाचरमशतिและเล่นคำเปรียบเทียบกับความในใจ เช่น
"๑ สีเสียดช่างเสียดสี เหมือนนารีสีเสียดชาย เจ็บขามถูกหนามทวายน
ไม่เหมือนเจ็บเล็บมือนาง... ๑ ไทรข้อยละเอียดขจิต คิดคำนึงถึงภรรยา
ยามครองป้อมราชา เหมือนไทรร่วมพระสมภาร" (หน้า 155) และมีกา
รเปรียบประสพการณ์ปัจจุบันกับประสพการณ์อดีตที่ตัดกัน เช่น

๑ ยอดผาส่ง่าแง	แลตระหง่านลาชลาเนตา
สูงเชื่อมเทียมเวหา	พาให้นึกตรึกตรอมใจ
๑ คิดถึงปรารงค์ปราสาท	ในพระราชนิเวศใน
อันองค์ดีศิษ	เขออยู่เย็นเป็นทรรษา (หน้า 157)
นางทมยันตีได้คร่ำครวญตัดพ้อพระนลที่ลืมคำมั่นสัญญา ว่า	
๑ เหตุไฉนทรงสวัสดิ์	ผู้ทรงสัตย์ชำระธรรม
ลืมคำซึ่งสำคัญ	สัญญาไว้ให้ภรรยา
๑ อ้าองค์ทรงเทริดหัว	ผิวประเสวีธุเลิศโลกา
อันรสพจนา	ว่าแก่น้องครองจงดี
๑ รำฤกแลตรึกไตร	สัญญาไว้สัจจะวาที
นานเข้ามาหลายปี	ก่อนพิชิตสมพร
๑ จงจำคำหงส์ทอง	รับคำน้องทูลสุนทร
ลืมคำที่ร่ำวอน	โอ้อุทธลิมไฉน
๑ หงส์ทองแกล้งคำ	พระองค์ข้าพุดจริงใจ
ต่อหน้าข้าเองไซ้	จำไม่ได้ถารราชา

๑ อช่าลิมพจนาท	อันประกาศให้สัญญา
ขอวีระราชา	อช่าคีนคำจุงจำไว้
๑ อันข้าผู้เป็นเมีย	มีที่เสียนในข้อใจ
สิ้นรักฤาใจน	ตัดอาไลยไม่ไยดี (หน้า 159-161)

ต่อจากนั้นนางทมยันตีก็ได้พบกับบรรดาดาบส ดาบสเหล่านั้นได้ให้กำลังใจแก่นางบอกว่านางจะได้พบกับพระนลและจะประสบความสำเร็จ เมื่อพูดจบ ดาบสเหล่านั้นก็หาเข้าไปในพริบตาพร้อมกับอาศรมและกองไฟ นางทมยันตีจึงเดินทางต่อไปอย่างเฉียดตาย มีบทรำพันกับธรรมชาติจนกระทั่งพบกับเหล่าพ่อค้า ซึ่งกำลังจะเดินทางไปแคว้นเจที

ในสวรรค์ที่ 13 เมื่อนางเดินทางมากับพ่อค้า ก็เกิดเหตุร้ายแรงขึ้นคือมีช้างป่าตกมันผ่านมาและได้ทำร้ายพ่อค้าเหล่านั้นจนถึงแก่ความตายหลายคน ทริพย์สินเสียหายมากมาย พวกที่รอดตายต่างพากันคิดว่านางทมยันตีเป็นตัวจัญไร นำความวิบัติมาสู่พวกตนจึงพากันขับไล่ทำร้ายหมาจะผ่านาง นางทมยันตีเป็นนางกษัตริย์ไม่เคยพบกับความโหดร้ายทารุณเช่นนี้มาก่อน นางจึง "...เส้ร่าสลดพระโทษ" ร้องไห้คร่ำครวญไปด้วยความลงน นางได้ตั้งคำถามถึงชะตากรรมอันโหดร้ายว่าเป็นเพราะกรรมอันหนักประการใดแต่ปางก่อนทั้งๆ ที่ในปัจจุบันนี้ได้ประกอบแต่กุศลกรรมโดยตลอด นางทมยันตียังเคราะห์ดีที่ได้พบพราหมณ์คณะหนึ่งเดินทางมากับพวกพ่อค้าและไม่ได้รับอันตราย จึงขอเดินทางมาด้วยจนถึงเมืองเจที จะเห็นได้ว่าอุปสรรคที่ผ่านๆ มามีได้ทำให้นางทมยันตีท้อถอยแม้แต่น้อย นางถูกชาวเมืองมองอย่างสมเพช ทุกคนเชื่อว่านางเป็นคนบ้า พระศรีมาตุราชพระมารดาของผู้ปกครองนครรับนางทมยันตีไว้ในพระราชวังด้วยความเมตตา นางทมยันตียอมอาศัยอยู่ด้วยโดยมีข้อตกลงว่า นางจะไม่บริโภคอาหารที่ผู้อื่นบริโภคแล้ว นางจะไม่ล้างเท้าใคร นางจะไม่พูดกับชายใด และให้ลงโทษชายผู้ปรารถนานางเป็นภรรยา นางจะ

พูดเฉพาะกับพราหมณ์ผู้จะตามหาพระนลเท่านั้น สาเหตุข้อใหญ่ที่ทำให้นาง
ทมยันตียอมอาศัยอยู่ในเมืองเจก็คือพระศรีมาตุราชจะให้คนออกค้นหาตัวพระนล
และหากพิจารณาข้อตกลงของนางก็จะเห็นว่านางทมยันตีพะวงถึงการรักษา
สถานะของตนให้ควรคู่กับพระนลและคิดถึงแต่เรื่องการติดตามตัวพระนลเท่านั้น

ในสรรคที่ 14 กล่าวถึงพระนล เมื่อตัดสินใจจากนางทมยันตีก็ได้
เดินทางเร่ร่อนไปกระทั่งมาพบกับกองไฟใหญ่ ได้ช่วยพญานาคที่ถูกสาปออกจาก
กองไฟและพันคำสาป พญานาคจึงตอบแทนคุณโดยกัศพระนลทำให้พระนลมี
รูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ พญานาคบอกให้พระนลปลอมตัวโดยใช้ชื่อว่าวากุ
พินที่ตนกัศพระนลนี้จะช่วยป้องกันภัยอันตรายต่างๆ และจะทำให้กลีที่สิงอยู่ใน
ร่างของพระนลได้รับความทุกข์ทรมาน พญานาคแนะนำให้พระนลไปสมัครเป็น
สารถีของท้าวฤๅษบรรณแคว้นโกศล เพื่อจะได้แลกวิชาม้ากับวิชาสภาของท้าว-
ฤๅษบรรณ ในสรรคที่ 15 พระนลปฏิบัติตามคำแนะนำของพญานาคเมื่อพระนล
เข้ามาอาศัยอยู่กับท้าวฤๅษบรรณในพระราชวัง พระนลก็เฝ้าคิดถึงแต่นางทมยันตี
"...โศกไปได้มี ว่างเว็นสักวัน ๑ และทุกทิวา ยามเมื่อเวลา เย็นย่ำสายัณห์
พระนลเชอพว่า ครวญคร่ำรำพัน ด้วยโศลกโศกศีลย์ บทหนึ่งดังนี้ ๑ โอ้อหิว
กระหาชกะมลอ่อน ก็มีห่อน ๗ ภักดี นางผัวก็ตัวพชุกระนี้ จะประเวศผนไหนฯ"
(หน้า 259-261) จะเห็นได้ว่าตลอดเวลาพระนลก็คิดถึงนางทมยันตี พระองค์
คร่ำครวญด้วยความทุกข์ระทมที่ท่วมท้นใจด้วย "...รู้สึกว่าคุณสาบสูญ" (หน้า
265) ที่สามารถทอดทิ้งภรรยาผู้ซื่อสัตย์ไว้กลางป่าต่างๆ ที่นางไม่เคยเดินป่า
เพียงลำพังและในป่าก็เต็มไปด้วยอันตรายทั้งปวง

ในสรรคที่ 16 ท้าวภีมราชแห่งวิทรรภบิดานางทมยันตี เมื่อล่วง
รู้ข่าวที่พระนลและนางทมยันตีสิ้นใจราชสมบัติจึงให้พราหมณ์ออกตามหา พราหมณ์
ได้พบกับนางทมยันตี ในสรรคที่ 17 เมื่อนางทมยันตีกลับมาถึงเมืองวิทรรภก็ได้
ขอให้ท้าวภีมะส่งเหล่าพราหมณ์ออกตามหาพระนลโดยให้ขับร้องท่องกลอนเป็น

เรื่องราวของพระนลกับนาง ในสรรคที่ 18 พราหมณ์ผู้หนึ่งพบวาหุและเห็นว่ามีท่าทีประหลาด จึงกลับมาบอกกล่าวแก่นางทมยันตี นางทมยันตีฟังคำของพราหมณ์ก็สงสัยว่าวาหุคือพระนลเพราะวาหุสามารถตอบบทขับของนางได้ นางจึงให้พราหมณ์ผู้นั้นเดินทางไปทูลท้าวฤคุบรณว่านางทมยันตีจะเลือกคู่ใหม่ในวันรุ่งขึ้น สรรคที่ 19 ท้าวฤคุบรณจึงสั่งให้วาหุเตรียมรถม้าสำหรับเสด็จไปร่วมพิธี วาหุเมื่อได้ฟังดังนั้นก็โศกเศร้า กวีได้สร้างความขัดแย้งในใจระหว่างเชื่อกับไม่เชื่อ เหตุที่เชื่อว่านางอาจมีสวามีใหม่นั้นพระองค์คิดว่าอาจจะเป็นเพราะนางอาจจะพัวพันเพื่อนเพราะความโศกเศร้า ซึ่งพระองค์เป็นผู้ "...กอบร์การณุ คुरुโทษ" (หน้า 327) เหตุที่ไม่เชื่อ คือพระองค์คิดว่าคงจะเป็นเล่นกลหรืออุบายเพื่อหลอกล่อให้พระองค์กลับวังประกอบกับพระองค์คิดว่า นาง "คงบ่ชิวชาคือช่าง กากหญิง" จากความขัดแย้งอันนี้พระนลยังมีความเชื่อมั่นว่านางทมยันตียังเป็น "...นาเรศร์แก้ว" และหากว่านางจะมีสวามีใหม่พระองค์ก็เป็นต้นเหตุหนึ่งที่ทำให้นางทรงกระทำเช่นนั้น ในที่สุดพระนลจึงตัดสินใจเดินทางไปเพื่อพิสูจน์

ในสรรคที่ 20 ระหว่างทาง พระนลได้แลกเปลี่ยนวิชาอัศวยุทธ์ของพระองค์กับวิชาสกาของท้าวฤคุบรณ เมื่อพระนลสำเร็จวิชาสกา กลีที่สิงอยู่ก็ออกจากร่างของพระนลไปพร้อมกับพิษของพญานาค กลีชอบระทานอกัยเพื่อมิให้พระนลสาบ ในสรรคที่ 21 เมื่อรถม้าวิ่งเข้ามาถึงเมืองวิทรรก นางทมยันตีได้ขึ้นเสียงรถม้าก็จำได้ว่า เป็นเสียงรถม้าที่พระนลขับ เมื่อมองไปเห็นแต่วาหุ นางรู้สึกหม่นหมอง ในสรรคที่ 22 นางทมยันตียังไม่ขอท้อ นางจึงให้นางเกศีนางข้าหลวงไปทดสอบและสังเกตพระนลหลายครั้ง เช่น ให้ไปกล่าวกลอนเช่นที่พราหมณ์เคยกล่าวและขอให้พระนลตอบอย่างที่เคยตอบแก่พราหมณ์ เมื่อพระนลกล่าวกลอนแล้ว "...พระนลกมลเศร้า เพราะทุกข์เร้าท่มมาแสนกล้าชง เหลือจะกลั่นช่นช่นอันไหนแรง ก็สะอื้นกรรแสง

โศกภาพ" (หน้า 375) กวีได้แสดงภาวะเสวิม (วยภิจารีกาเวระ) คือความ
หวั่นไหวในใจของพระนลที่แสดงด้วยปฏิกิริยา (สาตตวิกภาวระ) คือ "สะอื้น
กรรแสง" ความหวั่นไหวของพระนลเป็นภาวะโศกที่สร้างความสะดวกใจให้
แก่ผู้เสพ ทำให้ผู้เสพรู้สึกสงสารเห็นใจและขณะเดียวกันก็เกิดความซาบซึ้งใน
ความรักของตัวละคร

สรรคที่ 23 นางทมยันตีใคร่รู้ให้แน่ชัดซึ่งขึ้นจึงให้นางเกศินีไป
คอยสังเกตพฤติกรรมของวาหุค เมื่อนางเกศินีกลับมาเล่านางก็แน่ใจว่าพระนล
แปลงร่างเป็นวาหุค นางจึงให้เกศินีไปขโมยอาหารที่พระนลปรุงเพื่อถวาย
ท้าวฤตบุตร¹ มาให้นางชิม เมื่อนางได้ชิมอาหารรู้ว่าเป็นรสมือพระนลก็ถึง
กับ "... ร้องกรีดหวั่นด้วยทันใจ" (หน้า 389) การกรีดร้องแสดงภาวะ
ที่ตีใจจนสุดที่จะระงับ นางจึงให้นางเกศินีพากุมารและกุมารีไปพบพระนล
พระนลได้กอดจูบกุมารและกุมารีด้วยความรักใคร่ แล้วก็ทรงกันแสงจน
"พุ่มพ่าย" ในสรรคที่ 24 เมื่อนางทมยันตีได้ฟังนางเกศินีเล่าพฤติกรรมของ
พระนลอีกนางก็ยิ่งแน่ใจมั่นใจว่าวาหุคคือพระนล ด้วยความยินดีที่จะได้พบกับ
พระนลนางถึงกับ "... ทราบสำราญทุกเส้นขน" (หน้า 389) นางจึงขออนุญาต
ท้าวภิมะขอให้นางได้พบกับวาหุค เมื่อทั้งสองได้มาพบหน้ากันหลังจากที่จากกัน

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอธิบายในภาค
ผนวกว่า นายสารตีในสมัยโบราณถือเป็นคนสำคัญ จะต้องเลือกคนที่ไว้วางใจ
ได้แท้จริง เพราะเป็นผู้ที่ต้องขับรถของกษัตริย์เข้าสู่สนามรบ เป็นผู้รักษา
พระแสงต่างๆ และเป็นผู้แต่งเครื่องเสวยด้วย การเป็นสารตีจึงไม่ถือว่าเป็นการเสื่อมเสียเกียรติยศ (หน้า 564)

เป็นเวลาถึง 3 ปี กวีได้สร้างศฤงคารรสแบบสัมโภคะ คือความรักของผู้ที่ได้ อยู่ด้วยกันอีกครั้ง นางทมยันตีจึงรู้สึก "...วুবวาบปลาวกฤษ" เมื่อเห็นพระนล ในร่างของวาหุ ฝ่ายพระนลก็ได้แต่ "แลดูทมยันตีศรีโสภา คูมิได้วางตาด้วย จับใจ" แล้วทั้งสองพระองค์ต่างคำนึงถึงความหลัง "ความทุกข์รุกรเฝ้าให้ เศร้าใจ อัสสุชลล้นไหลลงอาบพักตร์" (หน้า 391) ทั้งสองพระองค์ นางทมยันตีจึงทดลองถามอีกครั้งว่าเป็นพระนลใช่หรือไม่ นางถามเป็นทำนองตัดพ้อ พระนลว่าเป็นไปได้หรือที่ชายที่ขึ้นชื่อว่าเป็นผู้เที่ยงในคลองธรรม จะทิ้งขว้างเมียไว้ในป่า ข้างไม้ถนอมน้ำใจเมียผู้จงรักภักดี และแทบไม่น่าเชื่อเลยว่า ชายผู้นั้นคือพระนล ทั้งๆ ที่นางผู้ถูกทอดทิ้งยังไม่รู้เลยว่านางมีความผิดประการใด พระราชาจึงปล่อยให้นางต้อง "โศกเศร้าอ้างว้างอยู่กลางป่า...พระราชาหนีไปเหมือนไม่รัก" (หน้า 393) เสียแรงที่นางอุทิศส่านเลือกพระนล ไม่ยอมเลือกเทพทั้ง 4 เสียแรงที่นางจงรักภักดีและมีโอรสและธิดาด้วยกัน แล้วนางทมยันตีก็ต่อว่าว่า "ช่างกระไรเหตุที่ยศด่าจรัส จึงทอดทิ้งเมียได้ ไม่เมตตา" (หน้า 393) ทั้งๆ ที่พระองค์เคย "...จับหัตถ์ช้าน้อยไว้ แน่นหนา" แล้วกล่าวสัจวาจาต่อหน้าพระอัครนีที่ว่า "...จะถนอมกล่อมเกลี้ยง บำรุงเลี้ยงมิให้อนาถได้" ก็แล้วไซ้จึงไม่รักษาสัญญา ครั้นแล้วนางทมยันตีก็ "ส่อนโศก...อัสสุชลไหลหลังพะพรั่งพรู" (หน้า 393) พระนลได้ฟังคำพร่ำ ร่ำพรรณนา ก็ให้ "...สงสารเป็นนักหนา" จึงมองหน้านางทมยันตี แล้วตอบคำ ไปว่า "อันตัวพี่เพื่องพล้ำซ้ำเสียดราชย์ เพราะอำนาจการพินันบิดาลให้ มิใช่ เพราะผิดลงด้วยจงใจ" แต่เป็นเพราะกลีที่มุ่งอำมาตย์มันเข้าสิงใจและคลใจ ให้พระองค์หลงอยู่ในการพินันและทอดทิ้งนางไปทำให้นางต้องทุกข์ร้อน ตัว ของกลีเองก็ต้อง "ร้อนรนเปนพันพันทวี" เพราะคำสาปแช่งแห่งนางและ บิดนี้กลีได้ออกจากร่างของพระองค์แล้ว เพราะพ่ายแพ้ในตะบะของพระองค์ พระองค์จึง "รีบมาหาเจ้า...หวังนิชมชมิชิตยอดสงสาร ไม่มีอะไรนอกนั้น

มาบันดาล ไม่ต้องการประโยชน์อื่นไกล" (หน้า 397) แต่พระนลยังกลางแกลงใจว่าเหตุใดนางทมยันตีจึงทำพิธีเลือกสามีใหม่ นางทมยันตี "จึงประนมก้มเกล้าเกล้า ทูตทั้งภาษานั้นเต็มล้น" ด้วยนางตกใจว่าพระนลเข้าใจนางผิด นางจึงอธิบายว่าทั้งหมดเป็นกลอุบายเพื่อลวงพระนลมาที่เมืองวิทรรภ์ นางทมยันตีจึงกระทำปฏิกญาต่อพระนล พระพาย ภูต พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระอินทร์ และเทพทั้งสามคือพระสม พระวรุณ พระอัคนีโปรดเป็นพยานในสังวจาแห่งนาง พระพายเมื่อได้ฟังคำดังนั้นจึงกล่าววจายืนยันว่านาง "มิได้มีบุบสลายเป็นมลทิน... เจริญประโลมรับขวัญภรรยา ผู้เชื่อมยอดเสนหาฮาใจ" (หน้า 401) เมื่อ "สิ้นกระแสวจา วาสุราช... เทพไทโพรชบุบผาสุมามาลย์ ยืนเสียงบรรเลงเพลงสวรรค์ เสนาชนันท์สำเนียงเสียงหวาน... เพลงประสานส่งใจให้เปรมปรีดิ์ฯ" พระนลจึงสิ้นความกลางแกลงใจ "ดูทมยันตีศรีสุวาทภูวนาถจับจิตพิสมัย... จึงทรงห่มผ้าทิพย์... แล้วรำพึงถึงนาคราชา ในพริบตา รูปเดิมก็คืนคงฯ" (หน้า 407) นางทมยันตีจึงร้องหวีดขึ้นด้วยความตกใจ "และปล้มเปรมหฤทัยเป็นหนักหนา ตรงเข้าไปกอดพระบาทา แห่งราชาบุญโศลกโลกวิเชียรฯ" พระนลจึง "...จุมพิตไภมีศรีสุภา กอดนางพลาถกอดสองลูกแก้ว ทั้งสามองค์ล้วนแล้วเสนาหา ได้เว็ดร้างห่างสมานนานมา" ส่วน "นางพระสาสุภลักษณ์ลำนิกเนตร แลคูองค์ทรงเดชวิเศษศรี ปล้มเปรมกเขมสันต์ พันทวิ ชบพิตรลงตรงที่พระทรวงเขม" (หน้า 403-404) เมื่อหวลคิดถึง ความหลังที่เคยทุกข์โศกแต่บัดนี้เมื่อพบกัน "สุขก็เลอลบทุกข์สนุกใจ" ทั้งสองต่างเล่าเหตุการณ์ที่ได้ประสบมา และรู้สึก "สิ้นเหนื่อขเมือยล้าเพราะผาศุกสว่างทุกข์สุขล้นกมลใส ทุกๆ สิ่งสมถวิลจินตย์ ผ่องประไพเพียงจันทร์เมื่อวันเพ็ญฯ" (หน้า 407) กวีได้สร้างวิภาวะให้ตัวละครที่รักกันแต่มีอันต้องพลัดพรากจากกันและต่างได้รับความทุกข์อย่างแสนสาหัส และในที่สุดก็ให้มา

พบกันท่ามกลางบรรรยากาศที่สดชื่นด้วยดอกไม้ที่เหล่าเทพโพรบปรายลงมา พร้อมทั้งได้ชื่นเสียงดนตรีที่ไพเราะแว่วมาจากสวรรค์ จึงปรากฏอนุภาวะ คือ ตัวละครแสดงความรักความเข้าใจกัน

ในสวรรค์ที่ 25 พระนลและนางทมยันตีได้เข้าเฝ้าท้าวภัมมะ และ พระมเหสี ทุกพระองค์ต่างโสมนัส ปิติขื่นนัก เมื่อชาวเมืองทราบข่าวนี้ต่างชื่นชมกันทั่ว ได้ตกแต่งบ้านเมืองด้วยธงและดอกไม้สีต่างๆ มีการตั้งเครื่องพลีทุกศาลเทพารักษ์ ความยินดีของชาวเมืองแสดงให้เห็นความจงรักภักดีที่มีต่อนางทมยันตีและพระนล ฝ่ายท้าวฤๅษบรรณก็มีได้โกรธเคืองพระนล เมื่อพระนลมาขอขมา หากได้ล่วงเกิน พระองค์ ท้าวฤๅษบรรณก็ขอขมาพระนลหากว่าพระองค์ได้ล่วงเกินอะไรลงไป แล้วทั้งสองพระองค์ก็ได้แลกเปลี่ยนวิชากันอีกครั้งหนึ่งโดยครบถ้วนสมบูรณ์ แล้ว ท้าวฤๅษบรรณก็ลากลับไปพร้อมกับสารถิคนใหม่ เพราะวาระขอยุติอยู่กับพระนล

สวรรค์ที่ 26 พระนลอยู่ที่เมืองวิทรรภ์เป็นเวลาหนึ่งเดือน จึงลา ท้าวภัมมะเดินทางกลับเมืองนิษัทร่วมด้วยเหล่าข้าราชบริพารซึ่งจัดเป็นกองทัพที่ยิ่งใหญ่ เมื่อถึงเมืองนิษัทรจึงทำพระบุษกรพระอนุชาให้เล่นสกาพนันกับพระองค์ พระนลได้ใช้ทรัพย์สมบัติมากมายพร้อมทั้งนางทมยันตีเป็นเดิมพัน เพื่อให้พระบุษกรวางราชสมบัติเป็นเดิมพัน หากพระบุษกรไม่ยอมพระองค์จะใช้วิธีสี่ประยุทธ์กัน จนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องตายไป พระบุษกรก็นึกกระหึ่มยินดีด้วยคิดว่าพระองค์คงจะชนะ จึงกล่าวเขาะเข็ชไปว่า "ดีนักทมยันตี ผู้มีังนารี จะได้มาชมสมสอง ... ข้าเคยถวิล ถึงพระนรินทร์...อยากได้มาเป็น ประถมราชชายา ขอบใจ สมเด็จเชษฐา พระองค์จะมา บันดาลให้ได้สมใจฯ" (หน้า 429-431) พระนล ได้ฟังก็ "เจ็บจิตราวไฟ มาสู่มุระเผาผลาญ" ถึงกับจะประหารพระบุษกร "ให้สมที่กล่าววาจา ดูหมิ่นหาบช้า กระทบถึงมีังมहिษ" (หน้า 431) แต่ พระองค์ก็อดกลั้นความโกรธไว้ได้ แล้วขี้มและเชิญชวนให้เล่นสกากัน ทั้งสอง จึงเล่นสกาพนันกัน พระบุษกรแพ้พนัน พระนลไม่ได้ลงโทษพระบุษกร แต่กลับ

มอบหมายให้ครองเมืองที่ประทานให้ใหม่ พร้อมทั้งพระราชทานทรัพย์สินและ
กองทัพให้ ด้วยพระนล "กลัว จะเป็นเวรเป็นกรรม..." พระบุษกรสำนักใน
พระกรุณาภิเษกของพระนล ประชาชนชาวเมืองต่างชื่นชมยินดีกับการกลับมาของ
พระนล เป็นการแสดงความจงรักภักดีที่มีต่อพระนลผู้เป็นกษัตริย์แห่งตน พระนล
จึงจัดกระบวนทัพไปรับนางทมิฬคืนตลอดจนพระโอรสและพระภิกษากลับมายัง
เมืองนิษิตและอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข จุดเด่นของสวรรค์นี้อยู่ที่วิไลสร้าง
ความขัดแย้งระหว่างพระนลกับพระบุษกร โดยพระบุษกรกล่าวล่วงเกินถึงนาง
ทมิฬนดี พระนลโกรธมากถึงกับ "เนตรแดงดังแสงอัคนี ไคร์พลาญชีวิ แต่สู้
สกคอดใจ" (หน้า 431) ความโกรธของพระนลจะช่วยเสริมศฤงคารรสให้
เด่นขึ้น เพราะหากพระนลไม่โกรธแสดงว่าพระนลมิได้รักนางจึงไม่คิดจะ
ปกป้องเกียรติแห่งนาง

ความขัดแย้งต่างๆ ที่สร้างขึ้นล้วนเป็นไปเพื่อให้ผู้เสพรับรู้ถึง
ความรักที่ทั้งสองมีต่อกัน ทรงให้ตัวละครรักกันโดยที่มีเคยเห็นหน้ากันจึงเป็น
ความรักที่เปี่ยมไปด้วยแรงปรารถนาที่มีต่อกัน แรงปรารถนาก็ทำให้ตัวละคร
แก้ปัญหาได้ลุล่วง ทั้งสองได้สมรักสมปรารถนา ทรงสร้างปมปัญหาให้
ตัวละครทั้งสองต้องประสบกับความทุกข์ยากอันเกิดจากผู้ที่ตนรัก เป็นผู้ก่อกวน
แต่ทั้งสองก็ยังคงรักกันไม่ทอดทิ้งกันยังผูกพันต่อกันเป็นคู่ทุกข์คู่ยาก ต่อจากนั้น
ทรงได้ขมวดปมซึ่งขึ้นให้ทั้งสองต้องพรากจากกันด้วยความหลงผิดต่างคนต่าง
ประสบเคราะห์กรรมอย่างแสนสาหัส แต่ตัวละครก็ยังว่าร้องคร่ำครวญติดถึงกัน
ด้วยความเศร้าโศกถึงจะสาqualาบากอย่างไรก็เฝ้ารอคอยที่จะได้พบกัน เมื่อแก้
ปัญหาต่างๆ เรียบร้อยแล้วก็ครองคู่กันอย่างมีความสุข ทรงนำความทุกข์
ความโศกที่ต้องพลัดพรากจากกันอันเกิดจากความผิดพลาดของอีกฝ่ายหนึ่ง เป็น
สิ่งที่จะพิสูจน์ให้เห็นถึงความรักของตัวละคร เหตุที่ความโศกเศร้าเหล่านี้
สามารถก่อให้เกิดศฤงคารรสได้นั้น ก็ด้วยผู้เสพมีความหวังว่าตัวละครทั้งสอง

จะได้กลับมาพบกันและอยู่ด้วยกันอีก ซึ่งทรงได้แสดงไว้หลายตอนว่าทั้งสองจะได้ครองคู่กัน ดังเช่น ในสวรรค์ที่ 12 คาบสได้ให้คำทำนายว่านางจะได้พบกับพระนลและครองคู่กันอย่างมีความสุข และในสวรรค์ที่ 14 พระนลได้ช่วยเหลือพญานาค พญานาคคิดจะตอบแทนพระนลจึงบอกอุบายต่างๆ และพญานาคกล่าวแก่พระนลว่า พระนลจะได้พบนางทมยันตีจะได้ราชสมบัติคืน พระนลจะประสบแต่ความสุข และเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ผู้เสพมั่นใจว่าทั้งสองจะได้พบกัน คือลักษณะนิสัยของนางทมยันตีผู้มีความแน่วแน่มั่นคงในความรัก ดังนั้นรสที่ผู้เสพได้รับจึงเป็นศฤงคารรสมิใช่กรูณาரச ศฤงคารรสเช่นนี้เป็นแนวที่กวีนิพนธ์ใช้ เพราะถือกันว่า "ความเส่นหาเพิ่มพูนขึ้นเพราะความโหยหา เมื่อต้องพลัดพรากจากสิ่งที่รัก" (เมฆทนต์ อ่างถึงใน กุสุมา รักษมณี, 2530 : 121) จึงกล่าวได้ว่าศฤงคารรสแบบวิประลัมภะในเรื่องพระนลนี้มีลักษณะตรงกับข้อสังเกตที่ กุสุมา รักษมณี (2530 : 121) กล่าวไว้คือ "การแสดงภาวะรักในวรรณคดีสันสกฤต การพลัดพรากจากคนรักที่จะทำให้เกิดศฤงคารรสได้จะต้องมีความหวังที่จะได้กลับมาครองคู่อยู่ด้วยกันนั้นจะเปลี่ยนเป็นความทุกข์โศกและทำให้เกิดกรูณาரசมากกว่า"

ความรักของนางทมยันตีเป็นความรักที่ยิ่งใหญ่ เป็นรักแท้ที่น่าชกย่องสรรเสริญ ส่วนความรักของพระนลเป็นความรักที่มั่นคง พระองค์ทรงขอมสูญเสียทุกสิ่งทุกอย่างในการพนัน แต่พระองค์ไม่ทรงขอมวางนางทมยันตีเป็นเดิมพัน พระองค์จำต้องทิ้งนางทมยันตีไปก็เพื่อความสุขของนาง รักของพระนลจึงเป็นรักที่เสียสละ แต่มีข้อน่าตำหนิคือ พระนลมิได้ไตร่ตรองให้รอบคอบก่อนการตัดสินใจ พระนลหวังแต่เพียงว่า "แม่แม่แยกครรไล ต่างหาก กูนา เพื่อจะมีสุขบ้าง กระจมั่ง" (หน้า 127) ซึ่งกวีได้แสดงภาวะที่พระนลก็ไม่แน่ใจในความสุขที่นางจะได้รับโดยให้คำว่า "เพื่อ บ้างกระจมั่ง" ความสุขนี้จึงเป็นเพียงความคาดหวังของพระนลเท่านั้น ซึ่งพระนลคิดว่ายังดีกว่าให้ติดตาม

พระองค์ไปเพราะนางจะต้องพบกับความทุกข์อย่างแน่นอน พระนลจึงตัดสินใจ
 หนีนางทมยันตี การกระทำของพระนลเหมือนกับพระนลมีเหตุยศค่า ดังคำที่นาง
 ทมยันตีต่อว่าพระนล พระนลได้ทิ้งสตรีผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นภรรยาไว้วางใจที่ต่างๆ ที่
 นางมิได้มีความผิดอะไรเลย นางผู้สุดส่ำที่ติดตามพระนลมาด้วยใจที่จงรักภักดี
 การกระทำเช่นนั้นของพระนลเป็นการทำร้ายจิตใจของผู้ที่รักพระองค์ แม้กวีจะ
 อ้างว่าเป็นเพราะอำนาจของกลี แต่ความคิดครั้งแรกที่ผู้เขียนมานั้นเกิดจาก
 ความคิดของพระนลเอง กลีเป็นเพียงผู้เฉลียวใจให้พระนลทิ้งนางไปหลังจากที่
 "พระกวดลงวียงง จึงตกลงเห็นผิด คิดจะทิ้งทมยันตี ดีกว่าคงอยู่ด้วยกัน แน่นอฯ"
 (หน้า 127) นอกจากนี้พระนลยังแบ่งผ้าห่มของนางทมยันตีไปอีกครึ่งหนึ่ง
 เป็นเสมือนกับไม่รักไม่เมตตาปล่อยให้นางห่มผ้าเพียงกึ่งเดียว ถือว่าสภาพ
 ของนางทมยันตีขณะนั้นน่าสงสารมาก พระนลเป็นผู้ทำให้นางตกอยู่ในสถานะ
 ที่ตกต่ำมาก แต่นางก็มีเคยคลาญความรักที่มีต่อพระนล ฝ่ายพระนลเมื่อนาง
 ไปแล้วก็ตกอยู่ในห้วงแห่งความทุกข์ และกล่าวโทษพระองค์เองเสมอว่าเป็น
 "ชายชั่ว เขลา และสามาญ" ความสำนึกผิดชอบชั่วดีของพระนลทำให้ผู้เสพ
 เห็นใจและชื่นชมพระนล ประกอบกับกวีกล่าวอ้างอำนาจของกลี พระนลจึง
 ยังคงเป็นพระเอกตามแบบวรรณคดีสันสกฤตที่ถึงซึ่งความดีทุกประการ แม้เรา
 จะพิจารณาว่ากลีคือสัญลักษณ์ของความหลง ความเขลา และความชั่ว พระนล
 ก็ยังเป็นบุคคลที่น่าเห็นใจอยู่นั่นเอง กล่าวคือ พระนลเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่เป็น
 ผู้รอบรู้ถึงกับกล่าวว่า "เปนมมุนาถ ¹ ฌสมัยนี้ " (หน้า 1) แต่พระนลก็คือ

¹ มมุ หมายถึง ผู้มีความคิด ผู้มีปัญญา และผู้ฉลาด บางตำรา
 กล่าวว่า พระมมุ คือ ผู้ที่เป็นประชาบดี สร้างมนุษย์และเป็นมหाराช ซึ่งเกิด
 มาในแต่ละยุค มนุษย์หนึ่งมีกำหนด 311,040,000 ปี (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2517 : 526-527)

ตัวแทนของมนุษย์ปุถุชนที่ยังเวียนว่ายอยู่ในวิถีสงสาร ที่ไม่สามารถสลัดกิเลส ตัณหา โดยเฉพาะความหลง พระนลลุ่มหลงในการพนันจนถึงแก่ก่อความพินาศ แห่งราชสมบัติและทรัพย์สมบัติทั้งปวง พระนลยอมรับชะตากรรมที่พระองค์เป็นผู้ก่อขึ้นโดยมิขอมร้องขอให้ใครช่วยเหลือ ไม่ขอมแม้จะไปพึ่งพาอาศัยพระราชบิดาของนางทมยันตี และเพราะชะตากรรมอันโหดร้ายทำให้สภาพจิตใจของพระนลสับสนจึงตัดสินใจผิดพลาด ทิ้งนางทมยันตีไปเช่นบุรุษไร้มนุษยธรรม ทั้งๆ ที่พระองค์ทำไปด้วยความรักความปรารถนาดีและความเสียสละ ความหลงของพระนลอาจเกิดกับมนุษย์ทุกคนที่มีสภาพเช่นเดียวกับพระนล เพราะ "สภาเป็นกีฬา... ซึ่งกลุ่มชนวรรณกษัตริย์โบราณเป็นนักหนา และเมื่อได้เชิญใครแล้ว ก็ยากที่ผู้รับเชิญจะปฏิเสธได้ เพราะจะเป็นการเสียมารยาทและผิดประเพณีของวรรณกษัตริย์" ¹ (กรรณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย แปลและเรียบเรียง, 2533 : 105) และในเมื่อพระบุษกรมาร้องท้าทายเป็นหลายครั้งและกล่าวต่อหน้านางทมยันตี พระนลจึงยอมทรงสภากับพระบุษกร เมื่อเล่นแล้วเป็นฝ่ายแพ้อยู่ตลอดเวลา พระนลก็คงยังมูมานะที่จะเอาชนะ ในที่สุดเหลือเพียงผ้าซึ่งจะปิดก็ "มีปรกอินทรี"

ความผิดพลาดของพระนลเป็นเรื่องกรรมชาติวิสัยของมนุษย์ปุถุชน แต่คงจะมีน้อยคนที่จะยอมรับชะตากรรมที่ตนได้ก่อขึ้นด้วยความอหังการและต่อสู้กับความตกต่ำอย่างไม่ย่อท้อ เช่นพระนล

¹ เป็นคำกล่าวของศกุนี ผู้เป็นลุง กล่าวกับ ทูรโยชนผู้เป็นหลาน เพื่อให้ทูรโยชนนำความคิดอันนี้ไปทำลายล้างกลุ่มพี่น้องปาวพ

1.2 ลักษณะนิสัยของตัวละคร

ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (2517 : 26) กล่าวว่า "ก่อนพิจารณาลักษณะนิสัย เราควรพิจารณาจากหรือสภาพแวดล้อมก่อนเพราะมนุษย์ประพฤติไปตามสิ่งแวดล้อมเป็นส่วนใหญ่ มีนัยที่มนุษย์จะแหวกวงสิ่งแวดล้อม" ทั้งนี้ตรงกับข้อเท็จจริงทางสังคมที่ว่า "มนุษย์เกิดในวัฒนธรรม... วัฒนธรรม¹ เป็นส่วนสำคัญของคน เพราะเข้าไปแทรกซึมและประกอบเป็นรูปวิถีชีวิตของคน" (เสฐียรโกเศศ, 2515 : 8) วัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งทางตรงคือการอบรมสั่งสอน และทางอ้อมคือการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ได้รับจากการติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ในสังคม (เอกวิทย์ ฌ กลาง, 2534 : 55)

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะพิจารณาลักษณะนิสัยของตัวละครสำคัญๆ คือ นางทมยันตีและพระนล โดยอาศัยความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมของอินเดียโบราณเป็นส่วนประกอบ

1.2.1 นางทมยันตี

นางทมยันตีเป็นนางเอกที่มีลักษณะดีพร้อมถือเป็นตัวละครแบบอุดมคติเช่นเดียวกับนางสีดา และยังได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีความงดงามเทียบเท่าพระศรีหรือพระลักษมีชายาพระวิษณุ ดังคำประพันธ์ขอลอมนางทมยันตีดังนี้

¹ วัฒนธรรม มีความหมายตามแนววิชามนุษยวิทยา คือ

1. พฤติกรรมสังคม (Social behaviour) 2. วาจาและท่าทางเมื่อพูด
3. กิจกรรม (Activity) และ 4. ผลเกิดจากกิจกรรมอันเป็นผลิตรกรรมของมนุษย์ (พระชาอนุমানราชชน, 2515 : 6-7)

๑ ฝ่ายนางทมยันตี มีโฉมเกิดเลิศโสภา พร้อมส่งาบวิบุรณยศ
 ส้ารวยสดสิริวิลาส ในโลกชาติทั่วไป ไม่มีเสมอเสาวภาคย์
 ...ขามนางสถิตท่ามกลางเหล่า คุณงเยาว์ขงรัชมี
 สว่างอินทรีรัวไฟฟ้า กระจ่างแจ่มเวหน รูปนฤมลพันพิภพ
 ที่แผ่นดินจบบ่เทียมกัน เลอสรรเสมอองค์พระศรี...รูปวดี
 ราวนิมิตร ใครเห็นจิตจอดจ่าง เทวดาพะวงน้มนฤมล
 (หน้า 3-5)

นางทมยันตีงามเสมอพระลักษมี ซึ่งนับถือกันว่าเป็น
 แบบอย่างของสตรีที่งามทั้งรูปและกิริยาเป็นผู้นำมาซึ่งความเจริญ (พระบาท-
 สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2507 : 146) และ ประภาศรี สีหอำไพ
 (2526 : 94) ก็ได้กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันว่า "พระลักษมีมีรูปร่างงดงาม
 ยิ่งกว่ามีรัชมีเปล่งปลั่งมีกลิ่นหอมเหมือนดอกบัวพุ่งขจรไปสองร้อยโยชน์ มีพระทัย
 เมตตา วาจาไพเราะ กิริยามารยาทงดงาม เป็นผู้นำความเจริญ ความมั่งคั่ง"
 ดังนั้นการเปรียบนางทมยันตีว่างามดังพระลักษมีนั้น คำว่า "งาม" จึงมีหมายถึง
 งามทั้งกายและทั้งใจ นอกจากนี้พระลักษมีมักจะไปอุบัติคู่กับพระนารายณ์อวตาร
 เสมอ เช่น ในปางรามาวตารเป็นนางสีดา ในปางวามนาวตารเป็นนางกมลดา
 ในปางปรศุรามาวตารเป็นนางชรรณี (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,
 2507 : 146) อาจสังเกตได้ว่าความจงรักภักดีของนางสีดาที่มีต่อพระราม
 ก็มีลักษณะคล้ายกับความจงรักภักดีที่นางทมยันตีมีต่อพระนล ในด้านความงาม
 นางสีดาก็งามที่สุดในโลกชาติ

จะเห็นได้ว่า นางทมยันตีเป็นผู้ที่มีความงามพร้อมสรรพ
 ทั้งรูปร่างหน้าตา วิชา และเกียรติยศ จะหานางใดในโลกนี้ที่จะงามเท่านาง
 เป็นไม่มี ด้วยความงามของนางเทียบได้กับพระลักษมี ผู้เป็นพระแม่เจ้าแห่ง
 ความงาม ความงามของนางเป็นความงามอย่างประหลาดชวนพิศวงราวกับ

"นิมิตร" งามจนคนรำลือไปทั่ว นางจึงเป็นที่หมายปองทั้งของมนุษย์และเทพ
 ดังนั้นเมื่อท้าวภิมะ พระราชบิดาของนางจัดพิธีสุมพร¹ ให้นางจึงมีผู้ร่วม
 พิธีอย่าง "แออัด" ซึ่งล้วนแต่ "ทวยพญา" (หน้า 59) และแต่ละองค์
 "ล้วนแต่มีรูปร่าง... ทั้งผองงามถนัด ราวนักษัตริ์ในอากาศ" (หน้า 56-57)
 นอกจากนี้เทพทั้ง 4 ก็ยังมาร่วมพิธีด้วย สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่านางมีความ
 งามเป็นเลิศ เพราะผู้ที่มาร่วมพิธีต่างมีเคยเห็นนาง เพียงแต่ได้ฟังกิตติศัพท์
 ความงามแห่งนางเท่านั้นก็หลงใหลในตัวนาง โดยเฉพาะพระนลถึงกับพว้าเพื่อ
 ถึงนาง และเมื่อทุกคนได้ยลโฉมนางก็ถึงกับตกตะลึงในความงาม

กวีกำหนดให้นางเอกเป็นผู้ที่มีความงามเป็นเลิศ เช่นนี้
 ก็เพื่อสร้างวิภาวะให้เกิดศฤงคารรส และกวีอาศัยความงามแห่งนางสร้าง
 ความขัดแย้งในเนื้อเรื่อง เริ่มตั้งแต่สร้างความขัดแย้งภายในใจพระนลให้
 ร้อนรนด้วยแรงแห่งความปรารถนาในตัวนาง เมื่อมาร่วมพิธีสุมพรก็ต้อง
 จำยอมรับสภาพที่จะต้องถอนตัวจากการได้รับเลือก แต่นางทมยันตีก็ยังเลือก
 พระนล และประการสำคัญคือด้วยความงามและความเค็ดเคี้ยวในความรัก
 แห่งนางทมยันตี ถือเป็นเหตุสำคัญให้กลีและทวابر ผู้มีนิสัยพาลบันดาลโทษต่อ
 นางทมยันตีและพระนล ถึงกับสาปแช่งและคอยหาโอกาสแก้แค้นอยู่ตลอดเวลา
 ด้วยความผูกพยาบาท เป็นเหตุให้พระนลและนางทมยันตีพลัดพรากจากกัน
 ต้องประสบความทุกข์ยากลำบากนานี้ประการ แต่ทั้งสองก็ยังคงรักกัน
 อุปสรรคต่างๆจึงเป็นเสมือนเครื่องพิสูจน์ความรักของพระนลและนางทมยันตี
 หาใช่เป็นสิ่งที่ทำลายล้างไม่

¹ พิธีสุมพร แบ่งเป็น 2 อย่างคือ 1. ให้ฝ่ายหญิงเลือกผู้ชาย
 โดยอิสระเสรี 2. ให้มีการแข่งขันประลองฝีมือชิงความเป็นเลิศในหมู่ผู้ชาย
 โดยให้ผู้ชายเลิศเป็นคู่ครองของฝ่ายหญิง (ภิญโญ บุญทอง, 2523 : 75)
 สำหรับกรณีนางทมยันตีนางใช้วิธีที่ 1 ในการเลือกคู่ครอง

นางทมยันตีสามารถฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆ ในชีวิตของนางได้ก็ด้วยนางมีคุณสมบัติที่เด่นดังนี้

1.2.1.1 มั่นคงในความรักและมีความซื่อสัตย์

นางทมยันตีเป็นผู้ที่มีความมั่นคงในความรัก นางนิกรรักพระนลตั้งแต่ได้ฟังกิตติศัพท์ความงามของพระนล และยังปักใจรักยิ่งขึ้น เมื่อทราบจากหงส์ว่าพระนลก็มีจิตปฏิพัทธ์ต่อนางเช่นกัน ความรักก็ได้เข้ามา มีอิทธิพลต่อชีวิตของนาง ทำให้นางเฝ้าถวิลหาแต่พระนลจนชู้บชู้ม เมื่อพระราชบิดาจัดพิธีสุมพรนางก็ได้แต่ "...ตั้งตา จะคอยคุณแต่ภูมินทร์" (หน้า 40) และเมื่อพระนลได้มาพบนางในฐานะกุดจากเทพทั้ง 4 พระนลพยายามเจรจาให้นางเลือกเทพองค์ใดองค์หนึ่งเป็นคู่ครอง นางทมยันตีจึงตอบคำของพระนลด้วยความมั่นใจไว้ว่า

- ๑ ดูข้าจิตจำนง เป็นข้าองค์พระทรงไชย คงมั่นไม่หวั่นไหว บ่ปวนป่วนฤทนต์หวล
 - ๑ ดูข้าแลสมบัติ สารพัดสิ้นทั้งมวล ทุกสิ่งจริงๆล้วน ถวายเป็นด้วยยินดี
 - ๑ สิ่งสรรพอันข้าครอง ปองมอบไว้ในภูมิ ขอเพียงภูบตี ทรงเมตตาอย่าเพิกเฉย
 - ๑ จับใจได้ฟังหงส์ ชมโฉมสงชยดชวนเชย รักร้อนไม่ผ่อนเพย เลขรักกลุ้มรุมวิญญา
 - ๑ ราชาสินนิบาต บิดุราชประศาสน์มา ข้าหวังและตั้งตา จะคอยคุณแต่ภูมินทร์
 - ๑ แม่ไก่ไม่สมัครบ¹ รสรักประจักษ์จันต์ เหมือนองค์พงศ์นรินทร์ สิ้นการรูปลินบุญตัว
 - ๑ จักจงปลงชีวิต ซาพิษไฟบ่ได้กลัว ถ้าน้ำคำมิดมัว ถาผูกศอพออาสัญฯ
- (หน้า 41-43)

¹ ถ้อยตามฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2517 แต่ตามความน่าจะเป็น รับ

คำประพันธ์ดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความมั่นคงในความรักที่นางทมิฬมีต่อพระนล และหากพระนลไม่รักนางก็เหมือนกับพระนลไม่กรุณาต่อนาง นางก็จะขอตายเสียดีกว่า แม้พระนลจะพยายามชี้แจงให้เห็นถึงความสุขและเกียรติยศที่นางจะได้รับ และโทษซึ่งอาจจะถึงตายเมื่อนางขัดพระประสงค์แห่งเทพ นางทมิฬก็ยังคงกล่าวว่า "แต่เบื้องนี้ตั้งจิตตั้งสัตย์ไว้ว่า ชายอื่นบ่ไผ่ต้อง จิตมั่นราชาฯ" (หน้า 47) เมื่อถึงพิชิตเลือกคู่ด้วยความสัตย์และความมั่นคงในความรักของนาง ทำให้เทพทั้ง 4 ยอมแสดงรูปที่ต่างจากมนุษย์ให้นางเห็น นางจึงเลือกพระนลตัวจริงสมดังความปรารถนาของนาง จะเห็นว่านางรักพระนลที่ตัวของพระนลจริงๆ มิได้รักที่รูปร่างภายนอก และแม้ในยามที่พระนลแตกต่างจากพระราชากลายเป็นชายกึ่งภูติ นางก็ยังคงรักและซื่อสัตย์ต่อพระนล นางติดตามพระนลไปทุกหนทุกแห่ง แม้พระนลประสงค์จะให้นางกลับไปอยู่กับพระราชบิดา นางก็ไม่ยอมไปเมื่อพระนลนั้นนางไป นางทมิฬก็ยังอุตส่าห์เดินออกตามหาและถามข่าวคราวถึงพระนลตลอดเวลา แม้จะได้รับความยากลำบากนางก็ไม่หวั่นเกรง ดังคำประพันธ์ที่พรรณาน่าว่า

- ๑ ธิลาภิเษราช บัณฑิตภักษยาณี พาลภักษใดๆ มี แต่องค์เองไม่เกรงกลัว
- ๑ เดินทางหว่างไพรสาณฑ์ เขาวมาลัยย่อมลืมหิว ค่านึงถึงแต่ผิว กลัวแทนองค์พระทรงไชย
-
- ๑ เกรงพระจะทุกข์ยาก จะลำบากยากกาษา หิวโหยจะโรยรา จะอ้างว้างกลางดงดอน (หน้า 157-159)

นางทมิฬรักพระนลจึงคิดถึงแต่ทุกข์ของพระนลจนลืมทุกข์ของตนเอง แม้ขณะที่จูรินาง นางกำลังจะตายนางก็ยังเฝ้าห่วงแต่พระนลว่า "ไอ้โธ สงสารภุชฌ เมียมามีวขมรณ จะเดินผู้เดียวเอภา ฯ"

(หน้า 145) รักของนางทมยันตี จึงเป็นรักที่เปี่ยมไปด้วยความเสียสละ ในภายหลังเมื่อนางได้กลับมาอยู่กับพระราชบิดา นางยังคง "นุ่งผ้าภาษาวี้อยู่คู่พระหนึ่งหญิงหม้ายไร้สมร ทั้งเกศารุ่งรังไร้อาภรณ์ อีกรูปโฉนตมอหม่นเป็นมลทิน" (หน้า 391) ทั้งๆ ที่นางสามารถแสวงหาความสุขความสะดวกสบายได้แต่นางก็ยังคงปฏิบัติตนเช่นเดียวกับหญิงหม้าย และยังคงไม่ละความพยายามส่งพรหมณ์ออกติดตามพระนล จนพบในที่สุด ตลอดระยะเวลา 3 ปี นางครองตัวไว้โดยปราศจากมลทินทั้งปวง นางรักนวลสงวนตัวไม่ยอมให้ชายใดมาแตะต้องตัวนางและด้วยความสัตย์ซื่อที่นางมีต่อพระนล คุณธรรมข้อนี้จึงเป็นเสมือนเกราะกันภัยให้แก่นาง ดังคำประพันธ์ที่กล่าวว่า "๑ แม้สัตย์ที่ดูร้าย บ่มีกลายกล้ำอนงค์ เดชะสัตย์ชายง องค์กระจักษ์ลักษณ์ ๑ นางชื่อถือความรัก สามภักดิ์แต่ภรรดา สัตย์ร้ายหมายป้าก จึงแพ้บารมีนาง" (หน้า 157) และด้วยความซื่อสัตย์แห่งนาง เทพเจ้าก็เป็นพยานให้นางได้

ความซื่อสัตย์ในคุณธรรมข้อนี้เป็นลักษณะนิสัย

ที่สำคัญที่สุดข้อหนึ่งของตัวละครอื่นจะนำมาซึ่งความซาบซึ้งในความรักแก่ตัวละครด้วยกันและแก่ผู้เสพ เหตุการณ์ที่นางอาศัยสังกักริษาเป็นเครื่องรักษาความแน่วแน่นในความรักมีหลายเหตุการณ์ในเรื่อง นับตั้งแต่ขอให้เทพแสดงตนให้ปรากฏในพิชิตสุมพร ขอให้พรานป่าผู้คิดร้ายหมายจะชิงใจนางจงตาย จนถึงขอให้เทพเจ้าทั้งหลายเป็นพยานในความซื่อสัตย์ของนาง เหตุการณ์เช่นนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า นางทมยันตีซื่อสัตย์ในคุณธรรมนี้เป็นหลักในชีวิตรักของนาง

1.2.1.2 มีจิตใจเยือกเย็นไม่หวั่นไหวและต้นกล้า

นางทมยันตีมีจิตใจเยือกเย็นไม่หวั่นไหว

และต้นกล้าในการเผชิญปัญหา โดยเฉพาะเหตุการณ์ตอนที่นางทมยันตีให้พระนลเชิญเทพทั้ง 4 ผู้ขอให้พระนลเป็นทูลมาในพิชิตสุมพรของนาง แล้วนางจะเลือก

พระนลในพีธีนั้น เทพทั้ง 4 ก็กล่าวตำหนิโทษพระนลไม่ได้ เพราะพระนลได้ปฏิบัติหน้าที่ของพระองค์โดยสมบูรณ์แล้ว การที่นางเลือกพระนลก็เพราะนางก็มีความสัจย์ของตนที่ต้องรักษาซึ่งไม่เกี่ยวกับความสัจย์ของพระนลต่อเทพ นางจึงเลือกพระนลได้อย่างชอบธรรม นางมีความกล้าพอที่จะยืนยันความสัจย์ต่อเทพผู้มีอำนาจท่ามกลางที่ประชุม ความเชื่อใจเห็นของนางเกิดจากความเด็ดเดี่ยวมั่นคงในความรัก นางจึงไม่หวั่นไหวต่อปัญหา ดังคำประพันธ์ว่า

ฟังสุนทรภ้อยแห่ง	พญาหงส์ แล้วนา
ข้าบาทจิตจอดตรง	นิษิตเจ้า
ด้วยสัจยวาทสง	ยืนมั่น
ขอเทพถกลงเค้า	แจ่มแจ้งเจเนตา (หน้า 63)

คุณสมบัติในข้อนี้ได้ปรากฏในเหตุการณ์ต่างๆ

อีกหลายเหตุการณ์ เช่น นางทมนันตีต้องเผชิญหน้ากับนายพรานผู้ "สัปปลัษอัปรี" โดยลำพังในป่า พรานจึงคิดที่จะขึ้นใจนาง สถานการณ์นั้นย่อมสร้างความตื่นกลัวและสยดสยองแก่นาง แต่นางก็ยังสามารถควบคุมสติอารมณ์ได้ ดังจะสังเกตได้จากคำประพันธ์ที่ว่า "นางนิกตริกตรา ว่าเกินเวลา จะพุดกับมัน" (หน้า 149-151) ดังนั้นนางจึงแก้ปัญหาโดยการกระทำสักกิริยา เพื่อป้องกันตัวให้พ้นจากความมีมลทิน อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า การที่นางเลือกกระทำสักกิริยา ย่อมแสดงว่านางมีจิตใจที่มั่นคงไม่หวั่นไหว นางจึงต้องสงวนตัวไว้เพื่อพระนล แต่ผู้เดียว นางไม่สนใจชายอื่นโดยเฉพาะพรานผู้ช่วยให้นางหลุดพ้นจากความตายและพรานผู้นี้ยังเป็นผู้สามารถพานางออกจากป่าที่เต็มไปด้วยอันตรายได้ หากว่านางยอมโอนอ่อนตามใจพรานป่า แต่นางทมนันตีกลับเลือกที่จะให้พรานผู้นั้นตายเสีย ซึ่งนั่นก็หมายถึงว่านางจะต้องเดินหลงอยู่ในป่าเพียงลำพัง นอกจากนี้เหตุการณ์ในตอนนี้นางถูกงูใหญ่กัด ถูกเหล่าพ่อค้าบริภาษและพยายามจะประทุษร้าย ช้างป่าตกมันเข้ามาทำร้ายพ่อค้าเพื่อนร่วมทางของนางตาย

ไปต่อหน้านาง และเหตุการณ์ที่นางถูกชาวเมืองเจที่กลุ่มรุมและเขาะหั้นด้วย คิดว่านางบ้า เหตุการณ์เหล่านี้มิได้ทำให้นางหวั่นไหวและตื่นกลัวจนเกินไบนางจึงไม่ละความพยายามในการเดินทางติดตามพระนลไป นางทมิษฐ์สามารถแก้ปัญหาผ่านเหตุการณ์เหล่านี้มาได้ด้วยนางมีจิตใจเยือกเย็นไม่หวั่นไหวและตื่นกลัว

1.2.1.3 ฉลาดและรอบคอบ

มีเหตุการณ์หลายตอนที่แสดงให้เห็นถึงความฉลาดและรอบคอบของนางทมิษฐ์ ได้แก่

ก. นางทมิษฐ์เกรงว่าโอรสและธิดาจะได้รับความทุกข์ยาก เพราะขณะนั้นพระนลลุ่มหลงในสกา จนมีขอมพุดจกกับใคร เล่นสกาคราใดก็มีแต่พ่ายแพ้ นางทมิษฐ์จึงให้วารีชโยธพาโอรสและธิดาไปยังเมืองวิทรรรักษ์

ข. นางทมิษฐ์ให้พราหมณ์ออกติดตามพระนลโดยให้ขั้วร้องท่องกลอนเป็นเรื่องราวของนางกับพระนล ซึ่งนางแต่งขึ้นเป็นคำประพันธ์ที่ไพเราะอ่อนหวานมีการตัดพ้อต่อว่า และเว้าวอนให้พระนลกลับมา¹ เป็นคำประพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงความฉลาดและรอบคอบของนางทมิษฐ์ นอกจากนี้นางทมิษฐ์ยังให้พราหมณ์สังเกตคุปฏิกิริยาตอบโต้ของผู้ฟัง หากมีผู้ใดแสดงกิริยาที่ผิดแปลกไปจากผู้อื่นก็ให้จดจำไว้ และตามไปสืบดูว่าผู้นั้นเป็นใครอาศัยอยู่แห่งใด แล้วกลับมาเล่าให้นางฟัง และข้อที่แสดงให้เห็นถึงความรอบคอบอีกประการคือ นางให้ถามหาพระนลด้วยภาษาหลายๆ ภาษา

¹ จะวิเคราะห์ในข้อ 1.3 ซึ่งปรากฏในหน้า 269

ค. นางทมยันตีแต่งอุบายหลอกให้วาทุก (พระนล) เดินทางมาหานางที่เมืองวิตรรก์ได้สำเร็จ และอุบายนี้ยังเป็นการพิสูจน์ว่าวาทุกคือพระนลอีกด้วย เพราะผู้ที่สามารถขับรถมาได้เร็วว่ามีแต่พระนลเท่านั้น

ง. นางทมยันตีทดสอบว่าวาทุกคือพระนลที่แปลงร่างมา เหตุการณ์ตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความฉลาดและรอบคอบของนางทมยันตี ซึ่งนางทดสอบถึง 4 ครั้ง เมื่อนางแน่ใจว่าน่าจะเป็นพระนล นางจึงขออนุญาตต่อพระราชบิดาเพื่อให้วาทุกเข้ามาพบนาง แล้วนางยังกล่าวกลอนเพื่อทดสอบดูว่าเป็นพระนลจริงหรือไม่เพื่อความถูกต้องแน่นอน คำกลอนที่นางกล่าวแก่พระนลแสดงให้เห็นว่านางเป็นผู้มีสติปัญญา รู้จักใช้จิตวิทยาในการพูด เพื่อให้เกิดความสะเทือนใจแก่ผู้ที่นางพูดด้วย (พระนล) เพื่อให้ผู้นั้นตอบโต้กลับมา แล้วนางทมยันตีก็จะทราบว่าผู้นั้นเป็นพระนลหรือไม่ นางทมยันตีเริ่มบทสนทนากับวาทุกโดยกล่าวคำชมว่า "ดูราวาทุกฉลาดล้ำ จงตอบคำเราเถิดอย่าไถล" (หน้า 391) แล้วนางก็ตั้งคำถามว่า "อันชายใดชั้นชื่อว่าชื่อไชวี และสถิตเคียงในคลองธรรม ชายเช่นนี้มีภรรยาที่ทิ้งขว้าง เห็นห่างเมียนอนในไพรสณฑ์ ภูวามมีที่ทอดทิ้งกัน ให้โศกสัลย์อ้างว้างอยู่กลางดง" (หน้า 391-393) และนางก็ถามในทำนองตัดพ้ออีกครั้งว่า "ก็ใครเล่าทิ้งเมียไปเสียได้ ปล่อยไว้ให้พะว้าพะวงหลง มีเสียแรงเมียรักภักดีขง ฝ่าไม้จงใจถนอมกล่อมเมียเลข ช่างทิ้งได้ในพงดงสังัด โศกถนาคอนาถานิจจาเอ๋ย ใครหนอทิ้งเมียงามผู้ทราชมเชย" (หน้า 393) แล้วนางทมยันตีก็ตอบคำถามนั้นเสียเองในทำนองให้ผู้ฟังรับรู้ว่านางไม่เคยคาดคิดเลยว่าชายผู้นั้นคือพระนล ดังคำประพันธ์ที่ว่า "ท่านอย่าเขี่ยเราจะบอกด้วยสิ่งจริง ชายผู้ทิ้งมิ่งเมียเหมือนเสียคน คือพระนลบุญโศลกกำลังขลัง เล่าไปไม่น่าเชื่อเหลือจะฟัง แต่จริงดังเราว่าอย่าตัดใจ" (หน้า 393) หลังจากนั้นนางทมยันตีก็รำพึงรำพันในเชิง

ถาม "ไอ้พระมหิตต์ศรีวิโรจน์ โฉมเพอกริ้วโกรธหาผู้ไม่ ข้าประพฤติผัดพาล
 ประการใด ถาข้าว่าอย่างไรจึงโกรธา เหตุโฉนพระลิ้นข้าเจ้า ให้โศกเศร้า
 อ่างว่างอยู่กลางป่า ยามข้าสนิทินทร พระราชาหนีไปเหมือนไม้รัก" (หน้า
 393) แล้วนางทมยันตีก็ทรงรำพึงรำพันถึงความหลังด้วยความเศร้าสร้อยใน
 เชิงตัดพ้อต่อว่าพระนลว่า "ไอ้เสี้ยนแรงไม่ยอมพร้อมใจ ไปเป็นเมียเทวันบรร-
 ภาสีกี้ อุดสำหันธ์เลือกภูวนัยสตามใจรัก เพราะสมัครักกันแน่จริง เสี้ยนแรงจงรัก
 และภักดี ทั้งได้มีราชบุตรชายหญิง ช่างกระไรเหตุที่ยเขอล่าจริง จึงทอดทิ้ง
 เมียได้ไม่เมตตา" (หน้า 393) ต่อจากนั้นนางทมยันตีก็ได้ทวงถามถึงสัญญา
 ที่พระนลให้ไว้แก่นาง ต่อหน้าเทพทั้ง 4 โดยพระองค์ "...จับหัตถ์ข้านี้ขอ
 ไว้แน่นหนา" แล้วกล่าวว่า "...จะถนอมกลม่อมเกลี้ยง บำรุงเลี้ยงมิให้อนาถ
 ได้" แล้วสัจจวาจาอันนั้น "โฉนมาหายไปไม่คงทน" (หน้า 393) ครั้นเสร็จ
 แล้วนางทมยันตีก็กินแสงรำไห้ พระนลซึ่งแปลงเป็นวาหุ "เห็นนางกษัตริย์
 โศกสัลลย์รำพรณอยู่" (หน้า 395) ก็เกิดความสงสารและเวทนาจึงได้ตอบ
 คำนางทมยันตี

จึงอาจกล่าวได้ว่า คุณสมบัติข้อนี้ของ
 นางทมยันตี เป็นคุณลักษณะที่สำคัญที่สุดข้อหนึ่งในอันที่จะทำให้เรื่องจบลงด้วย
 ความสุขและทำให้เนื้อเรื่องสนุกสนานตื่นเต้นชวนติดตาม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่
 ทำให้ผู้เสพรู้สึกชื่นชมความสามารถของตัวละคร และความรู้สึกเช่นนี้จะช่วย
 เสริมให้ผู้เสพเกิดความซาบซึ้งในรติภาวะของตัวละครด้วย

1.2.1.4 มีความวิริยะและขันติ

นางทมยันตีเป็นผู้มีความวิริยะ และขันติ

ที่น่ายกย่อง ซึ่งปรากฏเด่นชัดในตอนต่างๆ ดังนี้

ก. พระนลแพ้สกาจนสิ้นเนื้อประดาตัวจึงต้องเดินทางระเห่ร่อน นางทมยันตีก็ตามเสด็จไปทุกหนทุกแห่งต้องทนทุกข์ยากลำบากนอนไม่เป็นที่ร่ร่อนไปเรื่อย ๆ อาหารก็ไม่มีจะกิน เสื้อผ้าก็ต้องแบ่งกันใช้กับพระนลแล้วยังต้องบุกป่าฝ่าดง นับเป็นความทุกข์ยากลำบากที่สุดในชีวิตของนาง สภาวะจิตใจของนางก็ข่มขอบซ้ำ ด้วยนางเป็นถึงนางกษัตริย์มีความบริบูรณ์ในทุกๆ สิ่งทุกๆ อย่าง แต่แล้วต้องกลายสภาพเป็นสาวกต้องกินนมักระทั้งรากไม้ ต้องเนรเทศตัวเองออกจากเมือง แต่นางทมยันตีก็เต็มใจเลือกทางที่ลำบาก ไม่ยอมเสด็จกลับเมืองวิทรรภ์แม้พระนลเองก็พยายามพูดให้นางกลับไปอยู่กับพระราชบิดา ตลอดระยะเวลาที่นางติดตามพระนล นางทมยันตีไม่เคยบิปรากหรือร่ำให้ถึงความทุกข์ยากลำบาก นางเพียงจะร้องไห้ด้วยความน้อยใจเมื่อพระนลปรารถนาให้นางกลับไปอยู่กับพระราชบิดา การกระทำของนาง-ทมยันตีข่มแสดงให้เห็นถึงความวิริยะและขันติของนาง

ข. นางทมยันตีออกติดตามพระนลด้วยตัวนางเอง โดยไม่หวังเกรงต่อความทุกข์ยากที่นางจะได้รับ หากนางกลับไปยังเมืองวิทรรภ์นางก็สบายไม่ต้องยากลำบาก เพียงแต่นางให้ผู้คนออกติดตามพระนลแล้วนางนั่งคอยฟังข่าวพระนลนางก็ข่มทำได้ คงไม่มีใครตำหนินาง เพราะพระนลเป็นผู้ที่นางไปก่อนทั้งๆ ที่นางสู้สุดส่าห์ติดตามไป

ค. นางทมยันตีรอคอยการกลับมาของพระนลด้วยความอดทน โดยนางปฏิบัติตนเช่นหญิงหม้าย คือ นุ่งผ้ากาชาสีไว้สเพื่อแสดงถึงความเศร้าโศกถึงพระนล (หน้า 481) นางมิได้ประดับอาภรณ์ใดๆ อีกทั้งมิได้หวิมให้เรียบร้อยสวยงาม อาจกล่าวได้ว่านางทมยันตีมิได้สนใจที่จะตกแต่งร่างกายให้สวยงาม ด้วยนางอยู่ในภาวะที่เศร้าโศก หรืออาจจะเป็นข้อปฏิบัติอย่างหนึ่งของหญิงหม้าย ระยะเวลา 3 ปี กับการรอคอยในสภาพดังกล่าวนี้ข่มแสดงถึงความวิริยะและขันติของนางทมยันตีได้เป็นอย่างดี

1.2.1.5 มีความสุภาพอ่อนโยน

นางทมยันตีเป็นสตรีที่มีความสุภาพอ่อนโยน

มีวาจาที่ไพเราะอ่อนหวานอยู่เป็นนิจ นางรู้จักใช้ถ้อยคำที่สร้างความประทับใจแก่ผู้ฟัง ทุกชั้นวรรณะ ทั้งที่เป็นเทพ มนุษย์ และสัตว์ ดังเช่น

ก. คำอ้อนวอนที่นางกล่าวแก่เทพทั้ง 4

มีใจความตอนหนึ่งว่า

๑ ภารดาอันเทพเจ้า	จำนง ให้นา
คือนิษัทราชทรง	เทวีดเกล้า
ด้วยสัตยวาทอง	ยืนมั่น
<u>ขอ</u> เทพแอลงเค้า	แจ่มแจ้ง เจนตา
.....
๑ โลกปาลาธิปไตย	เมตตา <u>ข้อย</u> เทอญ
แสดงรูปอย่างเคยมา	แต่ก็
คงสังเกตราช	บุญโศลก ได้ดี
เหมือนเทพ <u>โปรด</u> ช่วยชี้	พระผู้ฟังใจ (หน้า 63-65)

โคลง 2 บทนี้ มีถ้อยคำที่แสดงถึง

การอ้อนวอนขอความเห็นใจ เช่นใช้คำว่า "โปรด" "ขอ" และคำแทนตัวผู้พูดว่า "ข้อย" ซึ่งเป็นบุรุษสรรพนามที่ 1 ที่มีน้ำเสียงแสดงความอ่อนน้อม ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะเสียงสระ /ออ/ เป็นเสียงที่ให้ความรู้สึกที่นุ่มนวล (เช่น คำว่า กอด น้อย ต้อย ช้อน อ่อน เป็นต้น) และหากว่าใช้สรรพนามคำอื่น เช่น คำว่า "ข้า" ก็จะเป็นคำที่มีเสียงแข็งกว่าและประการสำคัญ คำว่า "ข้า" มักจะใช้ในกรณีที่ผู้พูดพูดกับผู้มีฐานะต่ำกว่า หรือเสมอกับตน และนอกจากนี้ กวียังให้นางทมยันตี กล่าวอ้างว่า "เทพเจ้า" เป็นผู้ลิขิตให้พระนลเป็นคู่ของนาง และให้นางยกความดีของนางเพื่อให้เทพเจ้าเห็นใจนาง และโปรด

เมตตามางช่วยแสดงตนให้นางรับรู้ว่าองค์ไหนคือพระนล ซึ่งก็เหมือนกับเทพ
ได้ช่วยชี้ให้นางได้ครองคู่กับผู้ที่นางรัก จะสังเกตเห็นว่าโคลงบทนี้มีความ
สัมพันธ์ที่เป็นเหตุเป็นผลกับโคลงบทแรกกล่าวคือในโคลงบทแรกเป็นเหตุคือ
เมื่อเทพเจ้าประทานพระนลให้เป็นคู่ของนางแล้ว ดังนั้น เทพเจ้าทั้ง 4 ก็
โปรดช่วยให้นางได้ครองคู่กับผู้ที่นางรักซึ่งเป็นชายที่เทพ "จำนง ให้อ..."
นางมา อันเป็นผลที่นางควรจะได้รับ ซึ่งปรากฏอยู่ในโคลงบทหลัง เมื่อ
เทพได้ฟังคำอ้อนวอนของนางจึงเกิดความกรุณา แล้วแสดงตนให้นาง
สังเกตได้

ข. คำพูดที่นางทมิฬกล่าวแก่ดาบส ใน
สรรคที่ 12 ซึ่งแสดงความสุภาพอ่อนโยน โดชนางถามถึงทุกข์สุข ดัง
คำประพันธ์ต่อไปนี้

... ข้าแต่องค์พระทรงพรต ๑ ตะบะและอัสติ ทำด้วยดีฤดาบส
มฤตยูปิกษีหมด ทุกอย่างดีฤดามีภัย ๑ กุศลศุภกิจ ย่อมสัมฤทธิ์ฤดาโณ
ชรรมาจระณะไซวี เสมออยู่ฤดามูณี (หน้า 179)

เมื่อดาบสถามว่านางเป็นเทวดาผู้
รักษาป่าหรือภูเขา หรือเป็นผู้รักษาแม่น้ำ นางจึงตอบว่า "... ข้านี้ะเจ้าข้า
มิใช่เทวดา ผู้รักษาราวป่านี้ ๑ มิใช่เทวดา ผู้รักษาซึ่งคีรี มิใช่องค์เทวี รักษา
น้ำลำละหาน ๑ ข้าเป็นเพียงมนุษย์ ทุกข์ที่สุดพระอาจารย์ จะแจ้งแถลงสาร ขอ
แต่ท่านฟังด้วยดีฯ" (หน้า 179)

หรือคำพูดที่นางกล่าวแก่พระนลใน
สรรคที่ 3 ซึ่งขณะนั้นนางยังไม่ทราบว่าเป็นผู้ที่นางสนทนาคือพระนล แม้พระนล
จะเป็นผู้ที่บุกรุกเข้าเขตพระราชฐาน แต่นางทมิฬก็ยังคงใช้คำพูดที่สุภาพ
ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

๑	ดูราท่านผู้เอก	องค์งาม
	ผู้สีกัดใจวาม	วาบได้
	ท่านมาคั่งเทพขาม	แผลงอิทธิ ฤทธิญา
	ข้านี้เอยหากขอให้	ท่านแจ้งเหตุผล ฯ

นอกจากนี้ผู้เล่าเรื่องยังกล่าวชื่นชม

นางทมยันตีว่าเป็นผู้มีวาจาสุภาพไพเราะอ่อนหวานคือ ในหน้า 95 เมื่อนางพูดกับสารถิวารัษเณส หน้า 149 เมื่อนางพูดกับนายพราน หน้า 235 เมื่อนางพูดกับพระศรีมาตา และหน้า 313 เมื่อนางพูดกับพราหมณ์ผู้ออกคิดตามพระนล

ค. คำพูดที่นางทมยันตีกล่าวกับเสื่อสมิง ในสรวรคที่ 12 ซึ่งขณะนั้นนางกำลังตามหาพระนล นางทมยันตีพบกับเสื่อจึงเข้าไปถามข่าวของพระนลจากเสื่อว่า

๑ ดูราพญาเสื่อ เป็นใหญ่เหนือสัตว์เกรงขาม ที่วังคงคองงาม เป็นถิ่นฐานท่านเคษหรรษ์...

๑ ดูรามฤเคนทร์ เอนดูข้าผู้จาบัลย์ เห็นองค์พระทรงธรรม บ้างฤาเปล่าจงเล่ามา... (หน้า 165)

นางทมยันตีได้เริ่มสนทนาด้วยการกล่าวคำขกของผู้ที่พูดด้วย เพื่อสร้างความพึงพอใจให้แก่ผู้ที่นางพูดด้วย และเป็นคำพูดที่กล่าวด้วยความจริงใจ เพราะนางพูดตามความเป็นจริง

จะสังเกตเห็นว่าตลอดทั้งเรื่อง นางทมยันตีจะเป็นผู้ที่กล่าวถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวานแทบทั้งสิ้น ยกเว้นก็เพียงแต่ตอนที่นางกล่าววาจาสาปแช่งผู้ที่ทำให้พระนลได้รับความทุกข์ยาก ซึ่งปรากฏในสรวรคที่ 11 หน้า 141-143 ซึ่งในขณะนั้นนางทมยันตีตกอยู่ในสภาพเสร์วิโสภ ด้วยเกรงว่าพระนลจะได้รับความทุกข์ยากลำบากขณะที่ต้องเดินทางในป่าเพียงลำพัง เพราะความรักจึงทำให้นางโกรธแค้นจนถึงกับกล่าวคำสาปแช่งออกมา

จากประวัติศึกษาลักษณะนิสัยของนางทมยันตี จะเห็นว่า นางทมยันตีมีคุณลักษณะของภรรยาที่ด้อย่างเพียบพร้อม สมเป็นขัตติยนาวิ ที่ได้รับการอบรมสั่งสอนมาเป็นอย่างดี ตามอย่างประเพณีของอินเดีย ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของ เสมอ บุญมา (2526 : 37) ที่กล่าวว่า "... สตรีในสังคมอินเดียสมัยโบราณ... เมื่อถึงเวลาที่จะต้องไปสู่ตระกูลสามีก็ได้รับการอบรมสั่งสอนให้ประพฤติปฏิบัติตนอย่างเหมาะสมถูกต้องตามจารีตประเพณี เพื่อชื่อเสียงของตนเองและวงศ์ตระกูล ทั้งป้องกันคำครหานินทา..." ทั้งนี้ เพราะสตรีมีสถานภาพที่ตกต่ำ "...ภริยาต้องแสดงความภักดีต่อบุรุษเยี่ยงทาส ... ไม่ได้เป็นเจ้าของชีวิต...หรือดำรงชีวิตตามที่ตนต้องการเลย" (ปาริชาติ นนทกานันท์, 2523 : 10) ยิ่งกว่านี้ "...ภริยานั้นเป็นสมบัติอยู่ภายใต้ สิทธิขาดของสามี..." (เรื่องเด็วกัน : 20) ครั้นถึงสมัยพุทธกาล "...ฐานะของสตรีผู้เป็นภริยานั้นดีขึ้น แต่ภริยาก็ยังเป็นผู้ที่ต้องได้รับการคุ้มครอง จากสามีซึ่งคล้อยตามความเห็นของสังคมอินเดียในสมัยนั้น แต่ต่างกันว่าภริยาใต้ พุทธศาสนาภริยามีเสรีภาพที่จะทำตามความต้องการของตนเองขึ้นบ้าง... ได้รับการยกกระดับขึ้นเป็นผู้ช่วยเหลือสามีเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขและดูแล ผลประโยชน์ของสามี...ได้รับมอบความเป็นใหญ่ในครัวเรือน" (เรื่องเด็วกัน : 17) จึงเห็นได้ว่าสตรีในสังคมอินเดียสมัยโบราณนั้นจะต้องถูกอบรมสั่งสอน เพื่อจะได้ชื่อว่าเป็นภริยาที่ดี และนางทมยันตีก็ยอมได้ชื่อว่าเป็นภริยาที่ดีเช่นกัน

สังเกตได้ว่า ขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นสิ่งที่มีอิทธิพล ต่อวิถีชีวิตของนางไม่น้อย แต่สิ่งสำคัญที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของนางทมยันตี ไม่ใช่ขนบธรรมเนียมเท่านั้น แต่เป็นอำนาจของ "ความรัก" ซึ่งมีพลังยิ่งใหญ่ ต่อจิตสำนึกของนาง ทั้งความรักและขนบธรรมเนียมประเพณีได้หล่อหลอมให้ นางทมยันตีได้ยกระดับสตรีจากสถานะทาสขึ้นเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามี อันเป็นแบบอย่างที่ดีแก่สตรีผู้ปรารถนาจะถนอมชีวิตรักไว้ให้ยืนยาว และเปี่ยม ไปด้วยความสุข

1.2.2 พระนล

พระนลเป็นผู้ที่ถึงพร้อมซึ่งคุณลักษณะที่งดงาม ซึ่งเป็นที่ประจักษ์กันโดยทั่วไป ดังที่เทพทั้ง 4 กล่าวสรรเสริญว่า "เขอนั้น ประเสริฐ เลิศล้ำแดนไตร ปานเทพไทย ผู้โลกบาล พระนลกษัตริย์ ทรง- รูปสมบัติ " (หน้า 79) งามดั่ง "กามเทวะ" (หน้า 23) คือกามเทพ ซึ่งถือว่าเป็นบุรุษที่มีรูปร่างงามจนถือเป็นแบบของความงาม (หน้า 481) และงาม "เพียง อัศวิน" ซึ่งเป็นเทพที่ได้รับการยกย่องว่ามีความงามเป็นเลิศ (ศึกคีรี- แยมันดดา, 2519 : 127) กวีได้กำหนดให้พระนลเป็นตัวละครที่มีคุณสมบัติ ทั้งความงามและความดี ซึ่งถือเป็นวิภาวะที่จะช่วยให้ผู้เสพได้รับศฤงคารรส และคุณสมบัติดังกล่าวเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้ง ทำให้เนื้อเรื่องดำเนินไป อย่างออกรส ลักษณะนิสัยที่สำคัญของพระนลที่มีส่วนเสริมให้ผู้เสพได้รับความซาบซึ้งในความรักได้ดียิ่งขึ้น คือ

1.2.2.1 มั่นคงในความรักและเสียสละ

พระนลเป็นผู้ที่มีรักเดียวใจเดียว มีความ มั่นคงในความรัก ความรักของพระองค์เกิดขึ้นตั้งแต่ได้ฟังกิติศัพท์ความงาม แห่งนางทมยันตี และความรักยิ่งเพิ่มทวีมากขึ้นเมื่อวันเวลาผ่านไป ทั้ง พระนลและนางทมยันตีสามารถฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆ มาได้สำเร็จก็ด้วยต่างมี ความรักที่มั่นคงต่อกัน มีเหตุการณ์หลายตอนที่แสดงให้เห็นว่าพระนลมีความรัก ที่มั่นคงและมีความเสียสละ

ก. ตอนที่พระนลลุ่มหลงในการพนัน

พระนลไม่ยอมวางนางทมยันตีเป็นเดิมพันตามคำเชิญของพระบุษกร แสดง ว่าอำนาจของกลี่ที่สิงพระนลให้ลุ่มหลงการพนันนั้นยังพ่ายแพ้ต่ออำนาจของ

ความรักที่พระนลมีต่อนางทมยันตี พระนลยอมสูญเสียทุกสิ่งทุกอย่างยกเว้น นางทมยันตี แม้ว่าจะวิเคราะห์ในแง่ธรรมชาติวิสัยของมนุษย์ ตามธรรมดาผู้ที่ แพ้การพนันมักจะไม่เลิกเล่นจะเล่นไปจนหมดตัว ดังเช่นในเรื่อง มหาภารตะ ยุधिษฐิระ ต้องสูญเสียราชสมบัติ ทรัพย์สมบัติ แล้วยังนำ อนุชาทั้งสี่ คนเอง และชามมาเป็นเครื่องเดิมพันในที่สุดก็พ่ายแพ้แก่ศกุนิ จนหมดไม่เหลืออะไรเลย (กรรณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย แปลและเรียบเรียง, 2533 : 107) พระนลก็เช่นกันพระองค์แพ้มาตลอดเวลาหลายเดือนจนเหลือแต่ผ้าทรงผืนเดียว และทั้งๆ ที่พระองค์ถูกกล้ำเข้าสิ่งและนางทมยันตี เท่านั้นที่สามารถนำมาเป็นเครื่องเดิมพันได้ นางจึงเป็นสิ่งเดิมพันสุดท้ายที่อาจจะทำให้พระองค์ชนะได้ แต่พระนลก็ไม่ทรงกระทำ นี่ก็พิสูจน์ได้ว่าพระนลรักนางมากเกินกว่าที่จะนำนางมาเป็นเครื่องเดิมพัน และพระนลยังโกรธพระบุษกรที่กล่าวคำเชิญชวนเขาจะเหย้าพระองค์

ข. ตอนพระนลตัดสินใจทิ้งนางทมยันตี

ไว้กลางป่า เป็นตอนที่สำคัญ ที่ผู้เสพสามารถมองได้หลายแง่มุม ผู้วิจัยเห็นว่าการตัดสินใจของพระนลดูออกจะเป็นเรื่องที่ล่อแหลมต่อศีลธรรมอันดีงาม แต่หากจะพิจารณาให้ละเอียดจะเห็นว่า พระนลมีเจตนาที่บริสุทธิ์เกินกว่าที่จะกล่าวโทษว่าพระองค์เป็นชายผู้ "สามาญ" (หน้า 265) เพราะพระองค์รักและหวังดีต่อนางจึงมีอาจจะทนเห็นนางทุกข์ยากลำบากต้องทนร่วมชะตากรรมกับพระองค์ พระนลตระหนักในความรักที่นางมีต่อพระองค์และพระองค์ก็รักนางเช่นกัน พระนลจึงปรารถนาให้นางกลับเมืองวิทรรค์เพื่อให้นางมีความสุข สะดวกสบาย แต่นางไม่ยอมกลับนอกเสียจากว่าพระนลจะไปด้วย ซึ่งพระนลก็มีความสามารถจะทำเช่นนั้นได้ เพราะหากพระองค์กระทำก็เหมือนกับ "จิกเพิ่ม พูลโสภเสวีร่า แห่งสุ ๗" (หน้า 121) ที่มีสามีนำอภัยยศ ดังนั้นจึงมีการหนีเท่านั้นที่จะทำให้นางอาจจะกลับเมืองวิทรรค์และนางอาจจะมีความสุขขึ้น

มาบ้าง เพราะดีเสียกว่าจะให้นาง "...ติดต๋อย ตามไป อีกแฮ ไหนจะรอด
 ทักษ์ทวิ รอยข้าง" (หน้า 125) กวีได้สร้างภาพในจินตนาการของพระนล
 ซึ่งมองเห็นแต่ความทุกข์ที่มีอาจจะหลีกเลี่ยงได้กวีจึงใช้คำว่า "ไหนจะ
 รอด ..." การหนีจึงเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดสำหรับพระนลในขณะนั้น พระนล
 ตกอยู่ในสภาพที่ตกต่ำที่สุดทั้งทางร่างกายและจิตใจ ความตกต่ำนั้นทำให้พระนล
 อ่อนแอ มีความคิดที่จะหนีมากกว่าที่จะสู้ แม้รู้ว่าตนมีนางทมยันตีเป็น "เกษีย
 วยสถอัน วิเศษแล้" (หน้า 115) แต่ก็ทรงเลือกที่จะสละวโสถนั้น ผลปรากฏ
 ว่าพระนลได้พบในภายหลังว่า เป็นการตัดสินใจผิด เพราะการหนีนั้นไม่อาจ
 ตัดความรับผิดชอบจากใจของพระองค์ได้เลย

จะสังเกตเห็นว่า แม้ทรงอาศัย

อำนาจที่เหนือธรรมชาติคือกลีมาเป็นผู้ผลักดันให้พระนลทิ้งนางไป แต่ก็ทรงแสดง
 ให้เห็นว่าพระนลมีความอาวรณ์ในตัวนาง พระนลจึงกลับมาหานางที่นอนหลับอยู่
 เป็นหลายครั้งด้วยความรักและความสงสารนางทมยันตี พระนลขอให้เทพ
 คุ่มครองนาง สิ่งเหล่านี้แสดงว่าแม้พระนลจะตกอยู่ใต้อำนาจของกลีซึ่งทำให้
 พระองค์หลงผิด แต่พระนลก็ไม่ได้สูญเสียความละเอียดอ่อนทางอารมณ์ จึงได้
 แสดงความอาลัยอาวรณ์ซึ่งเป็นอารมณ์ที่แท้จริงออกมา พระนลจึงมิได้ทิ้งนางไป
 เพราะความเห็นแก่ตัว แต่จำต้องทิ้งไปเพราะความรักที่มีต่อนาง และความ
 อ่อนแอที่คิดว่าพระองค์ไม่สามารถทำให้นางมีความสุขได้ พระองค์จึงต้อง
 สละความสุขที่พระองค์จะได้รับหากมีนางทมยันตีร่วมทางไปด้วย เพราะนาง
 เป็น "เมียแก้ว" ที่เป็นเพื่อนคู่ทุกข์คู่ยากที่คอยติดตามพระองค์ เป็นผู้คอย
 ปกป้องโยนเป็นกำลังใจ แต่ความสุขของนางย่อมสำคัญกว่าความสุขของพระองค์
 ข้อผิดพลาดที่สำคัญคือพระนลไม่เข้าใจซึ่งว่าความสุขของนางขึ้นอยู่กับความรัก
 ดังนั้นนางจะมีความสุขไม่ได้หากต้องถูกทอดทิ้งไว้ให้อยู่ห่างจากคนที่นางรัก

ค. ตอนพระนลครวญถึงนางทมยันตี

นับตั้งแต่พระนลทิ้งนางไปพระนลก็หาความสุขไม่ ได้แต่ "ครวญครวญว่าพรณ
 ด้วสโศลกโศกคัลย์ บทหนึ่งดังนี้ โฉ้ทิวกระหาชกะมลอ่อน ก็มีหย่อน ณ ภัคดี
 ท่างด้วก็ด้วพชุกระนี้ จะประเวศ ณ ทนไหน" (หน้า 259-261) พระนลจะ
 ครวญเช่นนี้เป็นประจำทุกๆ วันในเวลาเย็น บทครวญนี้แสดงให้เห็นถึงความรัก
 ความอาลัยอาวรณ์และความเศร้าที่เข้าให้ผู้เสพรู้สึกสะทอนใจไปกับความรู้สึก
 ของตัวละคร ทรงใช้คำว่า "โฉ้" นำต้นวรรค ทำให้ผู้เสพรู้ว่าพระนลกำลัง
 ตกอยู่ในภาวะเศร้าโศกจึงได้ครวญว่า "โฉ้" ทรงใช้คำว่า "โฉ้" ซึ่งเป็น
 สระเสียงยาว ทำให้รู้สึกว่าเป็นเสียงที่นุ่มนวลอ่อนโยน บ่งบอกถึงความเวทนา
 ต่อผู้ที่พระองค์กำลังจะเอ่ยถึงคือนางทมยันตี พระนลคิดถึงเหตุการณ์ในอดีตที่
 นางได้แสดงให้เห็นความจงรักภักดี เพราะแม้นางจะหิวกระหายและเหนื่อยอ่อน
 อย่างไรนางก็ยังคงติดตามพระองค์ด้วยความรักและภักดี ต่อจากนั้นพระนล
 ก็นำความคิดนั้นมาเชื่อมโยงกับปัจจุบัน ซึ่งบัดนี้ นางต้องห่างจากสามี
 มิรู้ว่ นางจะอยู่ ณ หนใด ความเฝ้าอาการเช่นนี้แสดงถึงความรัก เมื่อจะ
 กล่าวถึงนางทมยันตีก็จะพูดจาขยอและให้เกิดริตติเสมอ เช่น "อันนางเหว-
 ยอนนารี เปนขอดสัดวี บมีผู้ใดเทียมทัน " "นางแก้วกันษา" (หน้า 263)
 และ "...ศรี ทมยันตี ผู้ขอดจอดใจ" (หน้า 267) พระนลยังคิดถึงคุณความดี
 แห่งนาง พระองค์ก็ยังมีความรักและกล่าวโทษพระองค์เองอย่างน่าสงสาร
 และน่าเห็นใจ

ง. ตอนพระนลกล่าววบทกลอนโต้บทกลอน

ของนางทมยันตี ซึ่งพระนลกล่าวซ้ำกันถึงสองครั้ง ครั้งแรกกล่าวแก่พราหมณ์
 ครั้งที่สองกล่าวแก่นางข้าหลวงของนางทมยันตี เมื่อกล่าวเสร็จพระนลก็กันแสง
 สะค้นทุกครั้งไป "เพราะทุกข์เร้าท่มมาแสนกล้านชง" (หน้า 375) ด้วย
 พระองค์มีอาจที่จะกลับไปลอบประโลมนางตามคำเชิญชวนได้ ทั้งๆ ที่พระองค์ก็

ปรารถนาเช่นนั้น เพราะพระนลคิดว่า "เมื่อเห็นผัวคงเสร้างค์ศรี
ไอ้ไว้เมืองไว้เครื่องบำรุงดี ทูทท์ทวิทโทยให้โรยแรงฯ" (หน้า 317,
375) พระนลจึงมิได้เดินทางมาหานาง ความคิดนี้จะช่วยเสริมให้เห็นถึง
ความเสีษสละของพระนล ที่ยอมทนทุกข์แต่ลำพังพระองค์เดียว การหลัง
น้ำตาจนสะอื้นของชายชาตินักรบอย่างพระนล แสดงให้เห็นถึงความทุกข์
อย่างมหันต์ที่สมอยู่ นอกจนมิอาจคลั้นไว้ได้อีกต่อไป พระนลมิเคย
ร้องไห้มาก่อนแม้พระองค์จะได้รับความสูญเสียหรือความทุกข์ พระนลร้องไห้
ครั้งแรกตอนจำใจต้องทิ้งนางทมยันตีไป และครั้งที่สองและสามในตอนที่ได้ฟัง
คำกลอนของนางทมยันตี และตอนตอบคำกลอนของนางทมยันตีตามลำดับ
จึงอาจกล่าวได้ว่าสาเหตุของความโศกเสร้างค์ก็คือความรักความอาลัยฮาวรณ
ที่มีต่อนางทมยันตีนั่นเอง

จ. ตอนพระนลทราบข่าวว่านางทมยันตี
จะเลือกสามีใหม่ ทันทที่ที่ได้ทราบข่าวนี้ "พระนลพลันพลทุกข์ สุขสิ้นสูญจากใจ
...ไอ้ข้า แสนระกำกรมโศก" (หน้า 325) พระนลยิ่งทุกข์มากก็แสดงว่า
รักมาก เพราะเมื่อรักก็ยอมมีความทวงแหนดมากเมื่อรู้ว่าจะต้องสูญเสียไปก็
ยอมเป็นทุกข์ ดังนั้นเมื่อพระนลได้ทราบว่าทั้งหมดเป็นเพียงอุบายและเทพ
ก็กล่าววาจาขิ้นขิ้นในความสัจย์ชื่อแห่งนาง พระนลจึงกลายว่างจากวาทูก
เป็นว่างเดิม

1.2.2.2 มีความสัจย์

พระนลเป็นผู้ที่มีความสัจย์ ดังเหตุการณ์
ต่อไปนี้ คือ เมื่อเทพทั้ง 4 ขอให้พระนลเป็นกุตให้ซึ่งพระนลได้รับปากไปแล้ว
แต่เมื่อพระนลทราบว่าจะให้พระองค์บอกแก่นางทมยันตีว่าให้นางทมยันตีเลือก
เทพองค์ใดองค์หนึ่งเป็นคู่ครอง พระนลก็กล่าวโดยตรงแก่เทพว่า "ข้าเอง